

ВСТУП

Актуальність теми. Проблема використання науково-технічних засобів і методів з метою розкриття та розслідування злочинів – одна із найважливіших у сучасній криміналістиці. Питання її теорії і практики були предметом розгляду у багатьох дисертаційних і монографічних працях А.І.Вінберга, Р.С.Белкіна, Г.І.Грамовича, Л.Г.Грановського, І.М.Лузгіна, В.І.Громова, В.І.Гончаренко, М.А.Селіванова, В.Я.Колдіна, В.І.Шіканова, І.М.Якімова та інших науковців-криміналістів. Результати досліджень щодо окремих напрямів техніко-криміналістичної роботи, щодо попереднього дослідження слідів злочинів, криміналістичного обліку, організації і правового регулювання використання спеціальних знань, застосування з цією метою засобів автоматизації і обчислювальної техніки висвітлювалися в працях В.Д.Арсеньєва, Є.І.Зуєва, Є.П.Іщенко, М.К.Камінського, В.С.Мітрічева, М.С.Польового, В.А.Снеткова тощо.

В більшості з цих праць є достатньо аргументовані пропозиції щодо необхідності комплексного дослідження цієї проблеми в аспекті методологічно й організаційно єдиної системи. В розумінні проблеми дослідження – системи техніко-криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів. Проте, цільові монографічні дослідження цієї системи в криміналістиці поки не проводилися. У прагненні заповнити таку прогалину, автор цієї роботи конкретизував зміст і сутність техніко-криміналістичного забезпечення розкриття й розслідування злочинів (як системи), визначив його завдання і місце в структурі криміналістики. Аналіз сучасного стану цієї системи і результативності її функціонування дав змогу автору аргументувати низку пропозицій, направлених на вдосконалення її організації, правового регулювання, науково-технічного і навчально-методичного забезпечення.

Аналіз публікацій за тематикою дослідження. Дослідженням обраної проблематики займалися такі вчені як Р.С. Белкин, П.Д. Біленчук, Б.Л. Бразоль, Н.П. Васильєв, А.И. Вінберг, Р. Гейндль, В.И. Вінберг, В.И. Гончаренко, Г.И.

Грамович , Е.И. Девиков, Е.И. Зуев, Е.П. Іщенко, О.П.Дубовий, В.Я. Лукашенко, Я.В. Рибалко, В.П. Калмаков, О.А. Кириченко, П.Д. Біленчук , І.Д. Науменко, В.С. Кузьмічов, В.И. Лебедев, Н.П. Макаренко, Г.Е. Морозов, П.Д. Поль та ін. Проте, не зважаючи на, ґрунтовність праць, зазначених вчених та у зв'язку зі стрімким науково-технічним прогресом обрана тематика потребує висвітлення великої кількості аспектів.

Нормативно-правову базу дослідження становлять положення Конституції України, чинного кримінального, кримінально-процесуального законодавства України, відомчих нормативних актів прокуратури України, МВС України, служби безпеки України, нормативні акти з питань боротьби зі злочинністю і нормативного регулювання діяльності правоохоронних органів, а також положення юридичної психології; праці вітчизняних та зарубіжних процесуалістів та криміналістів; опубліковані матеріали слідчої та судової практики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами (кафедральними темами). Обрана тема дослідження є складовою частиною плану наукової роботи кафедри тактико-спеціальної підготовки юридичного факультету Академії Державної пенітенціарної служби на 2017-2021рр. № 0117 у 007206 за темою: «Криміналістична техніка та її роль у розкритті і розслідування злочинів».

Метою дипломної роботи виступає підвищення результативності використання науково-технічних засобів та методів у процесі розкриття та розслідування злочинів, визначивши на цій основі головні напрями і конкретні науково-практичні заходи реалізації таких можливостей.

Для досягнення поставленої мети, необхідно виконати ряд наступних завдань:

- розглянути генезис криміналістичної техніки, розкрити її поняття та зміст;
- визначити місце криміналістичної техніки в системі юридичних наук кримінального циклу;

- проаналізувати зв'язок криміналістичної техніки із криміналістичною тактикою та методикою;

- розкрити зміст засобів криміналістичної техніки, провести їх класифікацію;

- охарактеризувати можливості збагачення засобів та методів криміналістичної техніки в аспекті науково-технічного прогресу;

- визначити роль та завдання криміналістичної техніки в розслідуванні та розкритті злочинів;

- визначити ефективність криміналістично-технічного забезпечення розслідування та розкриття злочинів.

Об'єктом дослідження є нормативно-правова база і діяльність правоохоронних органів України у сфері техніко-криміналістичного забезпечення розкриття і розслідування злочинів та відносини, що виникають при цьому.

Предметом роботи є криміналістична техніка та її роль у розкритті і розслідуванні злочинів.

Методологічною основою роботи виступають ряд наукових **методів**: діалектичний метод наукового пізнання, що відбиває взаємозв'язок теорії і практики, історичний, формально-логічний, системний, порівняльно-правовий, статистичний і конкретно-соціологічний методи дослідження.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що аспекти, досліджені у даній роботі, відповідають актуальній проблематиці як науки криміналістики, так і кримінально-процесуального законодавства. Дипломна робота є одним із ґрунтовних досліджень за обраною тематикою.

На підставі проведеного дослідження автором сформовано такі наукові положення:

- охарактеризовано криміналістичну техніку: генезис, поняття та зміст;

- визначено місце криміналістичної техніки у системі наук кримінального циклу;

- проаналізовано взаємозв'язок криміналістичної техніки з криміналістичною тактикою і методикою;
- досліджено поняття та класифікацію засобів криміналістичної техніки;
- проведено аналогію між криміналістичною технікою і науково-технічним прогресом;
- визначено основні завдання і напрямки техніко-криміналістичного забезпечення розкриття і розслідування злочинів;
- окреслено питання ефективності використання засобів криміналістичної техніки при розслідуванні та розкритті злочинів.

Практичне значення проведеного дослідження полягає в тому, що в ньому дається комплексний аналіз нинішнього стану системи технічно-криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів, рекомендації щодо запозичення передових засобів та методів криміналістичної техніки.

Структура та обсяг дипломної роботи магістра. Дипломна робота складається із вступу, трьох розділів, що охоплюють сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (найменувань). Повний обсяг дипломної роботи магістра становить 97 с., з яких основний текст – 87 с., список використаних джерел – 5 с.

РОЗДІЛ І. КРИМІНАЛІСТИЧНА ТЕХНІКА ЯК РОЗДІЛ КРИМІНАЛІСТИКИ

1.1 Криміналістична техніка: генезис, поняття та зміст

Виникнувши в XIX-XX ст., криміналістика становила галузь знань про “кримінальну техніку”, “наукову техніку розкриття злочинів”. Але вже в цей час ця наука не залишала без уваги і проблеми “мистецтва розкриття злочинів”, даючи простір для інтеграції в неї досягнень не лише технічних але й гуманітарних наук.

Вперше про криміналістику як систему спеціальних знань згадав Ганс Гросс у фундаментальній праці «Керівництво для судових слідчих як система криміналістики». Це перша робота, в якій систематизовано тактичні та методологічні знання про розкриття злочинів, описано технічні засоби, які використовуються для цього. Сукупність таких знань Ганс Гросс назвав системою, а галузь знань, що їх вивчає – криміналістикою. Предмет криміналістики він визначив так: «Криміналістика за своєю суттю починається там,...де встановлюють,...яким саме способом вчинено злочини. Як досліджувати ці способи і розкривати їх, які мотиви спонукали до вчинення злочину, яка була мета, – про все це нам не говорить ні кримінальне право, ні процес. Все це становить предмет криміналістики».

Виникнення криміналістики як самостійної галузі наукового знання пов'язано з поняттям криміналістичної техніки (у той час вона називалась “кримінальною” або “поліцейською”), яке охоплювало увесь зміст криміналістичної науки. Ця наука розглядалась як диференційоване поєднання даних технічних і природничих галузей знань, пристосованих для використання в процесі розслідування злочинів. Наука як галузь знань є сукупністю окремих частин знань, що перебувають у певному взаємозв'язку та взаємовідношенні. Криміналістика – не виняток. Виникнувши у надрах кримінального процесу як сукупність прикладних прийомів та засобів, які застосовуються для фіксації

доказового матеріалу, вона не становила самостійної галузі знань і, відповідно, не могла бути наукою [1, с. 13].

Систему “прийомів дослідження речових доказів і фізичних ознак з метою впізнання та ідентифікації осіб та їхнього розшуку, а також предметів, у слідчих справах” почали називати “кримінальною технікою”, як один із розділів науки криміналістики. Згодом термін “кримінальна техніка” як не зовсім вдалий зник із вживання, і питання вказаної вище спрямованості були об’єднані поняттям “криміналістична техніка”.

Необхідно зазначити, що у визначенні поняття “криміналістична техніка” повинна бути відображена сутність його об’єкта, а саме дефініція – відповідати вимогам лаконічності та внутрішньої логіки. Тому у визначенні криміналістичної техніки доцільно вказувати на її приналежність до криміналістичної науки, мету та призначення.

Перше визначення поняття “криміналістична техніка” сформулював у 1959р. А .І. Вінберг, а саме як: “сукупність науково-технічних прийомів і засобів, які застосовуються під час розслідування злочинів для виявлення, зберігання, фіксації, вилучення та дослідження різноманітних судових доказів”. Однак це визначення навряд чи можна вважати точним, оскільки воно не містить відповіді на питання про те, чи всі використовувані для названих цілей технічні засоби, можуть бути віднесені до даного розділу криміналістики. Недоліком наукового визначення криміналістичної техніки, було бажання назвати усі сфери її застосування криміналістичною технікою, яке призвело до того, що дефініція стала значною за обсягом, але без окреслення засобів та методів, що вважаються саме техніко-криміналістичними, оскільки будь-які засоби та прийоми, можуть бути використані в інтересах судочинства і без її приналежності до криміналістичної техніки.

М. О. Селіванов розглядав криміналістичну техніку як науково напрацьовану систему “технічних засобів і методів, створених на основі узагальнення слідчої, судової та експертної практики, а також активного застосування досягнень природничих та технічних наук, призначених для

фіксації матеріальної обстановки в ході огляду місця події, проведення інших слідчих дій, збирання речових доказів, їхнього слідчого огляду та попереднього дослідження, у кримінальній реєстрації, під час розшуку, затримання злочинців, а також в процесі криміналістичної експертизи з метою попередження, попереднього розслідування злочинів і правильного вирішення судами кримінальних справ”. Із змісту даного визначення вбачається, що його автор запропонував віднести до терміну "криміналістична техніка" усі засоби і методи, які використовуються для попередження та розслідування злочинів, у кримінальній реєстрації, у розшуку злочинців, а також засоби і методи криміналістичних експертних досліджень.

Аналізуючи наведене визначення М. О. Селіванова, Г. І. Грамович писав: “Цінним у цьому визначенні є те, що засоби криміналістичної техніки утворюють не якусь розрізнену сукупність приладів, інструментів, обладнання і прийомів їхнього використання, а єдину, цілісну, науково-обґрунтовану систему, сформовану внаслідок вивчення потреб практики для вирішення завдань, які стоять перед органами досудового розслідування. Однак у визначенні не знайшло відображення те, що криміналістична техніка як розділ науки криміналістики – це також система наукових положень, відомостей та знань” [2, с. 24].

Визначення "криміналістичної техніки" запропоноване Р. С. Белкіним, охоплювало дуже важливий елемент – вказівку на систему наукових положень як основу напрацювання криміналістичних засобів і методів: “Криміналістична техніка – це система наукових положень і розроблених на їхній основі технічних (у широкому значенні) засобів, прийомів і методик, що призначені для збирання, дослідження й використання доказів та інших засобів розкриття та попередження злочинів” [3, с. 66]. Пріоритет цих положень підтримали згодом Г. І. Грамович, Є. П. Іщенко, З. І. Кірсанов, С. П. Мітрічев, Т. А. Сєдова та інші криміналісти.

Відродження терміну “криміналістична техніка” у рамках криміналістики, полягало в тому, що більшість криміналістів того часу визнавали цю науку суто

правовою. Спроби відмежувати криміналістичну техніку від інших частин криміналістичної науки, виділити її або в самостійну науку або в іншу за своєю природою частину науки, фактично ізольовану від криміналістичної тактики і методики, виявились марними. Дискусія з цього приводу, фактично започаткована періодом виникнення криміналістики як технічної галузі знання, супроводжує увесь процес її розвитку.

Криміналістичної техніки була, є і буде складовою частиною науки криміналістики, нерозривно пов'язаною як із загальною теорією криміналістики, так і з криміналістичною тактикою і криміналістичною методикою. Єдності всіх частин криміналістики сприяє й зміна поглядів на сутність цієї науки. Погляд на криміналістику як синтезовану, інтегровану галузь знань сприяє розумінню її єдності, стверджує невід'ємну приналежність техніки до системи криміналістичних знань.

Криміналістична техніка – це не лише канал, “через який в слідчу, судову та оперативно-розшукову діяльність залучаються досягнення науки і техніки”. Наукові і технічні знання, які застосовуються у процесі боротьби із злочинністю при взаємодії один з одним і юридичними елементами постійно трансформуються в систему знань з новими інтегративними якостями, що не притаманні вихідним елементам. “При цьому застосування криміналістичною технікою даних гуманітарних і технічних наук є закономірним і зумовлюється природою виникнення слідів злочину, коли отримання доказової інформації неможливе без глибокого і всебічного використання загально-наукових методів і науково-технічних засобів” [4, с. 110].

Розвиток і спеціалізація наукового знання в криміналістиці іде не по шляху виділення автономних наукових комплексів, а по шляху формування в межах криміналістики і, що найголовніше, на базі теорії і методології її спеціалізованих напрямів, які забезпечують вирішення типових криміналістичних завдань, які застосовуються як до типових так і до нетипових об'єктів, а також до тих криміналістичних об'єктів, що з'являються знову.

Все це виключає суперечливі крайнощі, які проявлялись донедавна в тлумаченні проблеми природи криміналістики, що вона – правова (юридична) наука, а криміналістична техніка – її загально-технічна частина. Ось чому варто повністю погодитись з позицією Р. С. Белкіна про синтетичну, комплексну природу цієї науки [5, с. 338]. Під комплексністю, синтезом знань розуміють не просте поєднання методів, засобів різноманітних наук разом, а їхнє злиття воедино при вивченні загального для них об'єкта. Звичайно, злочинність, особливості її прояву, характеристика наслідків злочинних діянь, як і практика розкриття і розслідування злочинів, не є предметом вивчення хімії, фізики, біології тощо. Однак цим лише підкреслюється особлива інтегруюча роль криміналістики щодо завдань розкриття і розслідування злочинів в цілому на рівні науки. Ця роль проявляється у формуванні стратегії розвитку криміналістики, досліджень, в освоєнні їхніх результатів криміналістичною практикою.

Криміналістична техніка створювалась і вдосконалювалась поряд з розвитком науки криміналістики. Вивчення закономірностей зародження криміналістичної техніки і її структурних елементів показало, що головним джерелом її накопичення є узагальнена практика розслідування злочинів [6, с. 28]. З іншої сторони, в генезисі зародження технічних засобів криміналістики велику роль відіграли досягнення науки, техніки і матеріальної культури, на основі яких стало можливим вирішувати проблеми боротьби зі злочинністю [7, с. 225].

З огляду на те, як проходило відмежування криміналістики від процесуальної науки, вона все більш зверталась до розробки технічних засобів, прийомів та методів не лише виявлення і фіксації слідів злочину, але й дослідження речових доказів. Одним із найбільш ранніх видів криміналістичних досліджень була технічна експертиза документів.

Вже в 1576 р. у Франції була започаткована корпорація експертів, члени якої виконували експертизи документів. У 1888р. у м. Лейпцигу була опублікована робота Ф. Шольца “Почерк та його характерні особливості”.

Наукова цінність цієї та подібних публікацій невисока, але в той час вони мали важливе практичне значення. Однією із практичних проблем того часу було створення технічних засобів, які б дали змогу швидко і точно реєструвати й встановлювати злочинців за зовнішністю і фактом притягнення їх в минулому до відповідальності [8, с. 31].

Спеціальними технічними засобами поліцейські органи спочатку не володіли. Вони використовували прийоми візуального опису злочинців [9, с. 97].

Перший науково-обґрунтований спосіб криміналістичної реєстрації злочинців був розроблений А. Бертильйоном (метод вимірювання і фіксації анатомічних ознак та особливостей засудженого і створення на його основі антропометричний метод ідентифікації і реєстрації. У його основу були покладені наукові методи антропології і статистики з урахуванням положення, що розміри тіла людини і їхнє співвідношення ніколи повністю не співпадають з розмірами тіла іншого. Пришвидшуючи та вдосконалюючи цей трудомісткий процес, А. Бертильйон модернізував відомі на той час вимірювальні інструменти (лінійку, циркуль) прилаштувавши їх на різноманітні пристрої для вимірювання росту, ступні ноги, голови, довжини руки тощо. Ці пристрої допомагали без зайвих рухів фіксувати з точністю до міліметра різноманітні частини тіла людини [10, с. 267].

В 1885р. А. Бертильйон запропонував кодувати у вигляді формул сукупність характерних рис і особливостей людини. Вже тоді метод словесного портрету приніс вагомі результати щодо впізнання злочинців. В основу процесу розробки і практичного освоєння антропологічного методу реєстрації злочинців А. Бертильйон поклав праці бельгійського математика і антрополога А. Кетле, що встановив індивідуальність частин людського тіла (ознак зовнішності). До речі, ще в 1866р. задовго до А. Бертильйона директор тюрми Є.Лувекс Стівенс почав реєструвати злочинців, вимірюючи їх тіла, спираючись на дослідження А. Кетле. Однак результати цих досліджень, як і досвіду Стівенса, були витребувані практикою боротьби із злочинністю лише в 1888р., коли

розроблена А. Бертильйоном прикмето описова система реєстрації злочинців після довгих дискусій була запроваджена в діяльність поліції Франції [11, с. 262].

Своїм зародженням фотографія зобов'язана досягненням хімії і фізики (Л. Ж. Дагер і В. Ф. Талбот). Однак цільове застосування в криміналістиці вона знайшла лише в ХІХ ст.: в 1855р. А. Бертильйон розробив правила, прийоми і оснащення для сигналітичної та фотозйомки. І в цьому випадку пройшов певний час, поки практика боротьби із злочинністю витребувала це досягнення науки. Але дана ситуація дещо відрізнялася: по-перше, можливості фотографії дуже виражено кореспондувались з потребами практики в наглядній фіксації і дослідженні доказів, а по-друге, фотографія, на відміну від раніше згаданих методів і засобів, прийшла в криміналістику разом з технічними засобами реалізації її можливостей (фотоапаратура). Тому вона однаково була сприйнята криміналістичною теорією і практикою, швидко забезпечивши собі широке визнання. Це був один із випадків, коли криміналістика сприйняла від інших наук не лише метод, але й інструментарій його реалізації [11, с. 267].

Основоположником криміналістичної лабораторії і криміналістичної експертизи вважається Є. Ф. Буринський, який розробив методику технічного дослідження документів із застосуванням фототехнічних і оптичних матеріалів. Ним вперше були застосовані оптичні матеріали у вигляді скляних фільтрів з різними спектральними характеристиками і експериментально підібраними до них новітніми фотографічними матеріалами, наділеними чутливістю до різних спектрів світла [12, с. 135].

Аналогічно характеризується процес зародження криміналістичного дослідження письма і почерку. Початком цьому були праці графологів, що досліджували "таємниці письма"(К. Бельді, 1622р.) та його зв'язку із властивостями особи, що писала (Громан, 1792р. і Мішон 1872р.) [13, с. 26]. Необхідно відзначити, що проблема боротьби із злочинністю, а точніше з підробкою рукописних текстів, була досить актуальною, оскільки цей злочин

містив підвищену суспільну небезпеку для “людей влади”. Підробка документів, як спосіб незаконного збагачення, задоволення інших інтересів стала наслідком появи документа як засобу, що засвідчував громадське становище, факти домовленостей тощо. У 1873р. Ж. Ровено видав “Трактат про дослідження письма”, який був спалений за розпорядженням влади, що вважала зайвим описання автором способів підробки документів, чим могли скористатись злочинці. У подальшому, хоча і в більш цивілізованих формах, соціально-економічні умови нав'яли свій, не завжди прогресивний, вплив на освоєння криміналістичних і залучення в практику боротьби із злочинністю досягнень інших наук.

Показовим у цьому аспекті є відкриття і освоєння практикою боротьби із злочинністю дактилоскопіювання. Залишимо дослідникам давнини той факт, що відбитки пальців рук у Вавілоні, Асирії використовувались в процесі укладення договірних зобов'язань. Однак необхідно зазначити, що ще в кінці XVII століття (1687р.) італієць Мальпігія підготував науковий трактат про папілярні узорі долоней рук і пальців, де відзначалась їхня унікальність, неповторність і зв'язок з долею людини. Пізніше Альбінус (1764р.) і Туркінє (1823р.) вже з позиції біології розглядали особливості папілярних узорів і зробили спробу їхньої класифікації, однак, знову ж таки, без чітко визначеної мети їхнього використання у боротьбі зі злочинністю. І лише в середині XIX ст. В. Гершель (1853р.) зміг “вловити” співвідношення практичної потреби (в умовах росту і якісної зміни злочинності) і науково-технічних можливостей використання відбитків пальців у боротьбі із злочинністю. Причому це був результат не цільових досліджень, а лише практики і деяких знань про “незвичайні” властивості папілярних узорів [14, с. 45].

Дуже важливо, щоб досягнення науки отримали визнання як соціально значущі, хоча б з погляду розуміння їхніх об'єктивних можливостей у вирішенні конкретних, необхідних для суспільства завдань. В іншому випадку винахідник ризикує опинитися в ролі “дивака” – яка, на перших порах не обійшла В. Гершеля, що розпочав працювати не лише в криміналістиці, але і

в історії боротьби цієї науки за суспільне визнання її досягнень. Вже в перших працях Едмона Локара узагальнено близько сорока речовин у вигляді різних порошків окисів металу, різноманітних солей та кислот, сумішей металів [15, с. 119].

Автором методу копіювання слідів рук на паперові та плівкові основи був бразилець А. Дюбуа. Він використав явище адгезії потожирової речовини до рекомендованих порошків [9, с. 83]. У 1911р. Шнейдер для копіювання пальцевих узорів рекомендував плівки на целюлозній основі з нанесеним липким шаром, що складався із суміші гліцерину, клею і чорного пігменту. Раніше (в 1910р.) Штокс запропонував копіювати пальцеві узори на зволожений шар відповідно обробленого фотопаперу. Копіювальна плівка для фіксації слідів пальців рук була запропонована російським криміналістом В.Л. Русецьким, але вона широкого застосування не отримала [7, с. 132]. У літературі з криміналістики є достатньо відомостей про способи застосування і види дактилоплівок, але не так багато даних криміналістики взагалі і криміналістичної техніки зокрема, про історію її створення в Україні.

Перша дактилоскопічна експертиза за слідами пальців рук, вилучених з місця події, була проведена в Росії. Її результати почали вважатись доказами лише в 1912р. Парадоксально, але ще на початку 20-х років ХХ ст. обговорювалось питання про доцільність ведення дактилоскопічної реєстрації злочинців, поряд з прикметоописовою (запропонованою А. Бертильйоном). Дактилоскопію зіставляли з експонетрією, яку навіть за показниками МВС визнавали “найбільш достовірним” і простим способом встановлення особи [16, с. 68].

Поряд з формуванням технічних засобів збирання і фіксації слідів, криміналістична наука зосередилась і на пізнанні внутрішнього складу слідів-речовин, що потрапляли в поле зору у процесі розслідування злочинів. Судова експертиза речовини та матеріалів як новий напрям криміналістики, використовувала інформацію про хімічний, елементний, фазовий, структурний склад досліджуваних об'єктів, а тому відкрила нові можливості її застосування

в практиці розкриття, розслідування і попередження злочинів. Однак реалізувати її можливості повною мірою вдалось лише на початку 50-х років ХХ ст., коли наука і техніка запропонували криміналістичні методи і засоби виявлення фіксації, вилучення і дослідження таких слідів. Саме в цей час, судячи з літературних джерел, для збору слідів пилу, волокон, волосся було застосовано клейку плівку і, відповідно, такі методи, як спектрофотометрія, паперова хроматографія тощо. Вирішення тієї ж проблеми мікрослідів змусило криміналістів звернути увагу на природу походження і якісні характеристики багатьох матеріалів, речовин і виробів (тканин, барвників, ґрунту) [17, с. 112].

Виникнення на межі ХІХ – ХХ ст. ідеї використання мікрооб'єктів в процесі розкриття злочинів пов'язане з іменем Г. Гросса і Конан Дойля. Зокрема, хімічний аналіз речовин неживої природи виник на стику судової медицини і криміналістики, де розвивались наукові прийоми і технічні засоби дослідження зброї, боєприпасів і слідів їхнього виникнення, прийоми дослідження матеріалів одягу, ґрунту та інших слідів в широкому їхньому розумінні. Дослідження продуктів стрільби, інших речовин і матеріалів, до яких можуть бути віднесені різні токсичні речовини, що викликали смерть людей і тварин, призвело до використання в криміналістиці спеціальних знань аптекарів, фармацевтів лікувальних установ [18, с. 18].

Судова балістика отримала розвиток у працях судового медика П. Єзериха. Він першим використав мікроскоп для порівняльного балістичного дослідження куль, вистрілених з нарізної зброї. Виготовив фотознімки обох порівнюваних куль у полі зору мікроскопа, що був ним модернізований у вигляді пристрою із зажимами для куль. Ідентифікаційне дослідження було зроблено за окремо виконаними фотознімками, що було новинкою в практиці розслідування злочинів. Метод порівняння слідів нарізу в каналі ствола і куль з використанням мікроскопа широко застосовувався в ХІХ ст. і на початку ХХ ст. Експертами були зброярі, що вміли користуватись мікроскопом. Керівник інституту судової медицини при Лейпцігському університеті Р. Кокель

запровадив під час виготовлення зліпків з кулі злочинця і “пробної кулі” класичні матеріали із суміші воску і цинкових білил [19, с. 385].

Піонерами дослідження проблем судової балістики та криміналістичного дослідження вогнепальної зброї в Україні стали такі відомі криміналісти як С. М. Матвеев (перша його ґрунтовна праця, яка присвячена проблемам зброєзнавства була опублікована в 1930 р.), В.Ф. Черваков („Судова балістика”), С.Д. Кустанович („Судова балістика”) [20, с. 13].

Особливості використання техніко-криміналістичних засобів в оперативно-розшуковій діяльності пов’язано з використанням спеціальної техніки чи технічних засобів. Різноманітні технічні засоби, спеціально сконструйовані чи модифіковані для діяльності вказаних органів з метою розкриття, розслідування та попередження злочинів, охоплюють криміналістичні, хімічні, оптичні, фототехнічні, електронні засоби, використання яких пов’язане в одних випадках з пристроями, апаратурою, в інших – з матеріалами, речовинами.

Досліджуючи особливості первинного етапу розвитку вітчизняної криміналістики, не можна не звернути увагу на той факт, що інтеграція загальнонаукових досягнень забезпечувалась не лише криміналістами, але й представниками конкретних галузей знань, навіть, вченими із світовим ім’ям. Зважаючи на цей факт в історії криміналістики виділяють вклад таких науковців як Ю. Ф. Фріцше, Н. Н. Зініна, Д. І. Менделєєва, А. М. Бутлерова тощо [21, с. 90].

Згодом цей процес отримав більш значну масштабність і дещо інші організаційні форми, пов’язані із створенням широкої мережі експертно-криміналістичних підрозділів і залученням для роботи спеціалістів-хіміків, фізиків, біологів. Необхідно зазначити, що більш наглядно проявляється залучення в криміналістику сучасних інструментальних високочутливих методів і засобів дослідження речових доказів: мікроскопії, хроматографії, рентгенографії, дослідницької фотографії тощо.

Узагальнюючи вищенаведене, необхідно відмітити, що вдосконалення криміналістичних методів і засобів, розширення науково-технічних можливостей криміналістики шляхом залучення до неї знань з інших галузей науки, активізує проблему самотності даної науки, змушуючи науковців знову повертатись до питань її методології, природи, предмету та системи.

1.2 Криміналістична техніка у системі наук кримінального циклу

Закономірні взаємозв'язки криміналістичної техніки з іншими юридичними науками визначаються вирішенням загального соціального завдання: забезпечення правових основ життєдіяльності суспільства, неодмінним елементом якого є підтримання правопорядку, боротьба з правопорушеннями. При цьому взаємозв'язки реалізуються за двома напрямками – теоретичним і практичним.

Зв'язки криміналістичної техніки ґрунтуються в залежності від характеру врегульованих суспільних відносин і методів регулювання. Криміналістику, що є елементом юридичної науки загалом та володіє відносною самостійністю, стійкістю, автономністю функціонування, інколи називають службовою, прикладною наукою щодо науки кримінально-процесуального права. Р. С. Белкін зазначає: "Криміналістика не є допоміжною наукою щодо науки кримінального процесу. Ця теза отримала розвиток в працях С. П. Мітрічева, А. І. Вінберга, Н. Т. Малаховської та інших криміналістів, і не потребує додаткової аргументації. Варто зазначити, що вона не оспорується переважною більшістю процесуалістів" [22, с. 173].

Виникнення міжгалузевих юридичних наук пов'язано з новими явищами, для вивчення котрих необхідні окремі науки наприклад, господарського, банківського права тощо. Зміна і розвиток суспільних відносин призводить до того, що специфічні закономірності виникають на стиках не лише юридичних наук, але і юридичних та суспільних, а також юридичних та природничих.

В рамках нашого дослідження розглянемо взаємозв'язки криміналістичної техніки із юридичними науками кримінального циклу.

Криміналістична техніка і кримінально-процесуальне право.

Методи і засоби, що розробляються криміналістичною технікою спрямовані на доповнення змістової сторони кримінально-процесуальної науки. Кримінально-процесуальна наука є “замовником” відповідних криміналістичних методів, що використовуються в процесі збирання, дослідження, оцінки і використання доказів. Таке замовлення обумовлене закономірностями взаємодії криміналістичної техніки з наукою кримінально-процесуального права. В його реалізації суттєва роль належить криміналістичній техніці. Розроблювані в криміналістичній техніці методи і засоби повинні відповідати потребам кримінально-процесуальної діяльності в частині їхнього застосування для збирання і дослідження доказів в процесі розслідування злочинів. Не буде перебільшенням твердження про те, що норми КПК України визначають процесуальну форму слідчих дій, тоді як криміналістика наповнює їх тактичним змістом.

У кримінально-процесуальному законі визначений порядок проведення таких процесуальних дій як пред'явлення для впізнання, отримання зразків для порівняльного дослідження. Варто зазначити, що вирішальне значення в їхній розробці відіграли праці криміналістів. Реалізуючи завдання вдосконалення наявних і розробку нових тактичних рекомендацій, криміналістична тактика ставить перед наукою кримінально-процесуального права завдання оцінки розроблених нею положень. Багато з них отримали законодавчу рекомендацію в нормах кримінально-процесуального закону. А саме: в КПК України 1960 року отримала детальну регламентацію низка процесуальних дій, про які в раніше діючому КПК УРСР 1927 р. лише згадувалось. Подальші законодавче закріплення і регламентацію не без врахування рівня розвитку криміналістичної техніки і тактики, отримали такі процесуальні дії, як обшук, виїмка, допит, призначення та проведення експертизи [23, с. 14-15].

Як галузь наукового знання, криміналістика виникала в надрах кримінально-процесуальної науки. О. О. Ейсман зазначав: “Формування самостійних, специфічних знань, що становлять предмет криміналістики прослідковується історично. Першочергово ці знання, що стосуються прийомів збирання, виявлення і дослідження доказів, які виходять за межі процесуальної теорії, фігурують у працях процесуалістів... Лише поступово, зростаючи за обсягом, накопичуючись і набуваючи внутрішніх властивостей, ці відомості оформляються в самостійну науку – криміналістику” [24, с. 27]. Праці практиків та науковців, зокрема Л. А. Бертильйона, Ф. Гальтона, Г. Фолдса, Р. А. Рейса, Е. Локара, Є. Ф. Буринського, В. І. Лебедева, С. М. Трегубова і після М. С. Бокаріуса, М. Д. Вороновського, М. П. Макаренка, П. С. Семеновського та багатьох інших свідчать про те, що криміналістика попередньо розвивалась в техніко-криміналістичному напрямі. З іншої сторони відомості про прийоми та збирання доказів можна знайти в роботах процесуалістів ще ХІХ століття (Л. І. Ягеманн, Є. К. Колоколов, Я. А. Баришев). Це давало привід деяким криміналістам і процесуалістам віднести її до вузько-технічної дисципліни, що відіграє допоміжну роль в науці кримінального процесу [25, с. 221].

Р. С. Белкін справедливо зазначав про “...безпідставність і навіть “шкідливість” прагнення жорстко, “намертво” відмежувати криміналістику від кримінального процесу”. Це не лише суперечить принципам їхньої взаємодії, їх службовим функціям щодо практики боротьби зі злочинністю, але й видається неможливим, зважаючи на їхній взаємний вплив і взаємопроникнення [26, с. 177].

Підтвердженням даної тези є як сама робота Р. С. Белкіна, присвячена збиранню, оцінці і використанню доказів так і факт підготовки фундаментального дослідження “Теорія доказів в радянському кримінальному процесі” авторським колективом, що складався на 70% з криміналістів.

Особливо проявляється взаємозв’язок криміналістичної техніки з наукою кримінального процесу в контексті проблеми криміналістичної теорії техніко-криміналістичного забезпечення розкриття і розслідування злочинів.

Безпосереднім змістом цієї криміналістичної теорії охоплюються проблеми правового регулювання використання криміналістичної техніки щодо розкриття та розслідування злочинів, які вирішуються не інакше як в тісному взаємозв'язку з проблемами організації, методичного і науково-технічного характеру.

Взаємодія між криміналістичною технікою і наукою кримінально-процесуального права ставить завдання розробки тактики проведення слідчих дій, котра неможлива без використання засобів і методів криміналістичної техніки, стимулює розвиток криміналістики загалом та окремих її розділів: техніки, тактики і методики розслідування та попередження злочинів.

Важливе значення така закономірність має і в наш час, що проявляється у вирішенні проблем законодавчої регламентації такої слідчої дії, як накладення арешту на поштово-телеграфну кореспонденцію та зняття інформації з каналів зв'язку.

Розробка криміналістичної теорії фіксації доказової інформації стосовно її предметної і наглядно-образної форми також походить від взаємодії криміналістичної техніки з наукою кримінально-процесуального права, що стимулює розвиток криміналістичної техніки. Саме серед об'єктів, за допомогою яких встановлюються нові відомості про факти при проведенні експертних досліджень, закон виділяє зразки для експертних досліджень. Такі зразки можуть бути “довільні”, “умовно-довільні” та експериментальні. У будь-якому випадку вони повинні відповідати певним вимогам: безсумнівність походження, бути отриманими у необхідній кількості і необхідної якості. Під час реалізації останніх двох умов важливе значення належить і засобам криміналістичної техніки, що розробляються стосовно окремих видів судових експертиз [3, с. 36].

На думку Р.С.Белкіна, у всіх випадках предметного моделювання зовнішності людини проходить фіксація інформації, але не у всіх випадках ця інформація має доказове значення. Якщо графічний портрет виконується самим допитуваним у процесі допиту і приєднується до протоколу, то

інформація, що в ньому міститься, отримана процесуальним шляхом, може мати доказове значення. Портрети виготовлені з допомогою художника, тобто непроцесуальним шляхом, є носіями чи засобом орієнтуючої інформації [26, с. 153].

Перенесення інформації з об'єкта-носія на штучну основу відбувається у випадку копіювання і отримання зліпків та відтисків, коли інформація переноситься на об'ємні зображення, наприклад, виготовлені з гіпсу, пластиліну. Ступінь втрати інформації при копіюванні і отриманні відтисків залежить від властивостей копійованого об'єкта, від властивостей технічних засобів, що застосовуються. Сучасні засоби, що застосовуються для копіювання поверхневих слідів і отриманні копій документів, а також виготовленні зліпків і відбитків забезпечують високий ступінь збереження перенесеної інформації. Необхідно відзначити гостроту дискусії щодо питання про доказове значення отриманих з речових доказів копій, зліпків та відтисків. Доказове значення розглядуваних об'єктів не викликає сумнівів, вони відносяться до похідних речових доказів за дотримання відповідної процесуального порядку.

Необхідною умовою розробки функціональної частини криміналістичного вчення про механізм слідоутворення є взаємозв'язок криміналістичної техніки і науки кримінального процесу. Вивчення закономірностей виникнення інформації про злочин відноситься до предмета криміналістики. Однак успіх її збирання, оцінки і використання в процесі доказування залежить від вивчення доказової інформації, які міститься в сліді, що обумовлює необхідність моделювання об'єктів і механізмів слідоутворення. Експеримент як засіб отримання криміналістично-значущої інформації із застосуванням техніко-криміналістичних засобів і прийомів має важливе значення в процесі проведення, балістичних та інших досліджень пов'язаних зі слідами-відображеннями [27, с. 26]. Не менші взаємозв'язки криміналістичної техніки з кримінально-процесуальною наукою прослідковуються в аспекті окремої теорії криміналістичних експертних досліджень, важливим елементом якої є методи і засоби дослідження. Ефективність криміналістичного

експертного дослідження, і відповідно, результативність отримання доказу у формі висновку експерта, залежить від вдосконалення, розширення та комплектування кола існуючих загальноекспертних методів, стану техніко-криміналістичних методів і засобів, що використовуються експертом-криміналістом. Розробці і впровадженню в практику експертних криміналістичних досліджень методів математизації і автоматизації також приділяється достатня увага.

Доказова і орієнтуюча інформація, наявна в осіб, які здійснюють розслідування, обумовлює тісний зв'язок криміналістичної техніки з наукою кримінально-процесуального права щодо розвитку вчення про криміналістичну реєстрацію і забезпечення функціонування криміналістичних обліків, що є запорукою успішного процесу доказування.

Проблема підвищення ефективності розробки і використання криміналістичної реєстрації – одна з найголовніших в криміналістиці, як в правовому, так і в організаційному аспектах. Впровадження автоматизованих інформаційно-пошукових систем, розробка обліків, що містять інтегровані дані про об'єкти, що обліковуються, а також збільшення кількості облікових об'єктів завдяки введенню нових чи виявленню додаткових ознак раніше облікованих об'єктів, є головними аспектами розвитку криміналістичної реєстрації. За допомогою таких обліків створюються умови більш успішного розшуку та ідентифікації об'єктів. В них накопичується і надається органам досудового розслідування важлива для розкриття і розслідування злочинів довідкова та орієнтуюча інформація.

Р.С.Белкін зазначає про необхідність розвитку засобів і прийомів фіксації, а саме, відеозапису, застосування одноступеневих фотопроцесів, розширення кола фіксованих об'єктів (мікрооб'єктів як слідів злочину). [26, с. 170]. Так, М. М. Лисов зазначає про можливість створення обліків, в котрих як носії інформації можуть бути використані не лише предмети чи статичні зображення суб'єктів чи об'єктів, але й динамічні процеси, а саме: поліграф як

засобу спостереження і фіксації емоційного стану особи в процесі проведення окремих слідчих дій [28, с. 52].

В процесі аналізу зв'язків криміналістичної техніки з наукою кримінально-процесуального права, важливе значення набуває проблема законодавчого регулювання допустимості використання техніко-криміналістичних методів і засобів у кримінальному процесі, дискусії щодо якої помітно активізувались у зв'язку з розробкою та прийняттям КПК України.

Подальша розробка засобів, прийомів і видів фотозйомки, відеозапису, інших засобів, що забезпечують об'єктивність і повноту передачі фіксованої інформації залишається завданнями криміналістичної техніки.

Криміналістична техніка і кримінальне право.

Зв'язки між криміналістичною технікою і наукою кримінального права проявляються як практично, так і теоретично (при розробці окремих криміналістичних теорій). Важко уявити розробку, наприклад, криміналістичного вчення про спосіб готування до вчинення злочину, чи криміналістичного вчення про особу злочинця без урахування положень кримінального права, щодо елементів складу злочину [29, с. 14].

Взаємозв'язок криміналістичної техніки з наукою кримінального права в практичному значенні проявляється в процесі реалізації техніко-криміналістичного забезпечення розкриття і розслідування окремих видів злочинів. Така практика не спрацьовує, якщо не досконала в цілому система техніко-криміналістичного забезпечення розкриття і розслідування злочинів. У розробці і організації використання техніко-криміналістичних методів і засобів, варто виходити з особливостей вчинення окремих видів злочинів, що обумовлюють специфіку техніко-криміналістичних завдань, які при цьому виникають. Однак при цьому повинна враховуватись криміналістична класифікація злочинів [30, с. 35].

Важливе значення в криміналістиці надається способу вчинення злочинів, як обставині, що підлягає доказуванню, а в кримінальному праві при визначенні санкцій стосовно окремих видів злочинів .

Спосіб вчинення злочину, який в кримінальному праві розглядається як кваліфікуюча ознака щодо визначення санкції за його вчинення, в криміналістиці представлений як особливий предмет вивчення, обставина, що підлягає доказуванню, так і як засіб розшуку (обліки за способом вчинення злочинів) і доказування. Це, в свою чергу, ініціює створення відповідних методів, засобів криміналістичної техніки. Для прикладу, багато злочинців ховають у схованках набуті злочинним шляхом коштовності. Очевидно, що проблема їхнього виявлення постає в процесі проведення обшуків, а для ефективного проведення останніх необхідною є розробка відповідних техніко-криміналістичних методів та засобів [31, с. 30].

Приховання злочину, зазвичай, розглядається як елемент способу його вчинення. Однак є й роботи, в яких стверджується, що спосіб приховання злочину є самостійним елементом злочинної діяльності. Дане положення є корисним в контексті проблеми протидії розслідуванню злочинів і розробки заходів (в тому числі кримінально-правових) щодо її подолання. При цьому спосіб приховання злочинів правомірно розглядається як один з елементів протидії їхньому розслідуванню [32, с. 93].

Кримінально-правова оцінка суб'єкта злочину і його дій забезпечується результатами вивчення особи злочинця методами і засобами, що розробляються криміналістами. Такий взаємозв'язок обумовлюється не лише загальною кінцевою метою кримінально-правової і криміналістичної практики – встановити і передати до суду особу, що вчинила злочин, але і тим, що будь-яка особа є єдністю трьох взаємоз'язаних груп властивостей (соціальних, психологічних, біологічних), що відображаються в навколишньому матеріальному середовищі [4, с. 36].

Розглядаючи різні аспекти взаємозв'язку наук кримінального права і криміналістики, не менш важливо торкнутися такої специфічної сфери як наукові дослідження та їхня роль у розглянутій взаємодії. Результати досліджень, що виникають стосовно цієї проблематики, включаючи проблеми використання техніко-криміналістичних методів і засобів щодо розкриття і

розслідування вказаних злочинів, не достатньо забезпечують потреби практики. Звідси випливає, що практика об'єднання прикладних наукових досліджень кримінального права з дослідженнями криміналістичними, повинна бути активізована і більш конкретизована.

Криміналістична техніка і кримінологія.

В даному випадку необхідно розглянути, перш за все, співвідношення предметів криміналістики і кримінології. Р. С. Белкін зазначав: "Предметом криміналістики є такі заходи попередження злочинів, які відносяться до технічних і тактичних. Їхня розробка ґрунтується на пізнанні закономірностей виникнення інформації про злочин і роботи з доказами. Предметом кримінології є розробка системи попереджувачих заходів. В цю систему кримінологія включає також і криміналістичні заходи попередження окремих видів злочинів, однак, користується ними як даними науки криміналістики, тобто сама розробкою таких заходів не займається" [24, с. 393].

Необхідно зазначити, що між кримінологією і криміналістикою, включаючи всі її розділи, існують тісні взаємозв'язки. На теоретичному рівні зв'язок між кримінологією та криміналістикою стосовно криміналістичної техніки простежується при формуванні криміналістичного прогнозування та криміналістичної теорії причинності.

Розробка теорії криміналістичного прогнозування здійснюється за двома напрямками: а) прогнозування наукових досліджень та їхніх результатів; б) прогнозування злочинності в криміналістичному аспекті цього явища (способів, засобів вчинення злочинів тощо), засобів, форм і методів боротьби з нею [3, с. 26].

Виділяють певні особливості стосовно причинових зв'язків в процесі розслідування злочинів головними з яких є:

- 1) встановлення причинних зв'язків діяння, що мало місце в минулому;
- 2) встановлення причинних зв'язків події, за допомогою та із дотриманням процесуального порядку;

- 3) встановлення здійснюється і на основі неповних фактів;
- 4) встановлення іноді ускладнюється маскуванням істинного характеру події [33, с. 206].

А. Я. Поліашвілі, визнаючи можливості встановлення причинно-наслідкових зв'язків експертним шляхом, запроваджує низку обмежень. Зокрема, він вважає, що експерт аналізує лише окремі частини причинно-наслідкових зв'язків, будучи обмеженим тими матеріалами, котрі йому надані слідством (судом), що вирішення експертом питання причинності обмежено рамками науки, яку представляє експерт. До того ж, на думку А. Я. Поліашвілі, встановлення факторів причинно-наслідкових зв'язків експертом у його висновку має лише попередній характер, оскільки остаточне встановлення цих зв'язків – справа слідства і суду [34, с. 73].

Відчутно простежуються тісні зв'язки, що існують між криміналістичною технікою і кримінологією, що вивчає закономірності, які визначають стан, динаміку, форми і причини злочинності і заходи щодо її попередження. У зв'язку з цим, О. О. Герцензон зазначав: "Проблема попередження злочинності за всієї її багатогранності – одна із головних в юридичній науці; вона нерозривно пов'язана з вихідними положеннями, поняттями і інститутами кримінального права. Вирішення теоретичних і практичних завдань попередження злочинності опирається на положення теорії держави і права, на державно-процесуальне, адміністративне право, на кримінальний процес, криміналістику, криміналістичну статистику" [3, с. 21]. Вивчаючи взаємозв'язки криміналістики і кримінології необхідно виходити з того, що криміналістика вивчає спеціальні соціально-економічні причини злочинності, умови, що сприяють вчиненню злочинів, розробляє загальні, основні заходи і засоби попередження злочинності, а кримінологія – загальні. І. І. Карпец зазначає, що кримінології відводиться роль сигналізуючої науки, а конкретні попереджувачі заходи розробляються спеціалістами відповідних галузей знань [25, с. 15].

Питання профілактики злочинів входили у зміст криміналістики і, перш за все, криміналістичної техніки з моменту її виникнення. Про необхідність розробки питань профілактики злочинів в криміналістиці зазначали вже в 50-ті роки ХХ ст. В. У. Громов, Є. В. Владіміров та інші дослідників [1, с. 16]. Зазначаючи про кримінальну реєстрацію, вони вказували на її профілактичну функцію. Попередження злочинів як завдання науки криміналістики, А. І. Вінберг визначив ще в 1950 р. На його думку; криміналістика – наука ...про технічні і тактичні прийоми і засоби виявлення, збирання, фіксації і дослідження судових доказів, що застосовуються для розкриття злочинів, виявлення винних і визначення способів попередження злочинів [35, с. 110]. У 1962 р. він же визначає криміналістику як науку “... про криміналістичну техніку і тактику збирання і дослідження доказів, методика розслідування і попередження злочинів”. Активізація досліджень проблеми профілактики в криміналістиці з’явилась в 60-ті роки ХХ ст.. У цей період висуваються пропозиції про формування криміналістичної профілактики як окремої криміналістичної теорії. Зокрема, в 1961 р. В. П. Колмаков запропонував виділити в криміналістиці, поряд з технікою, тактикою і методикою, самостійний розділ і зосередити в ньому все, що стосується профілактики в криміналістичній науці [36, с. 412]. Дана пропозиція не була підтримана криміналістами, хоча дослідження з питань криміналістичної профілактики інтенсивно продовжувались.

Як на аргумент щодо створення окремої теорії експертної (а не криміналістичної) профілактики, І. А. Алієв вказав на узгодженість із загальною теорією судових експертиз, і на те, що дана окрема теорія покликана відображати важливий напрям експертної діяльності і позитивно впливати на цю діяльність, а також на те, що в рамках окремої теорії експертної профілактичної діяльності можуть бути систематизовані знання, що відносяться до даної проблематики, а саме: предмету та об’єкту дослідження цілей, завдань, суб’єкта і форми діяльності [11, с. 133].

Необхідно зазначити, що значна увага приділяється і можливостям експертної, зокрема, криміналістичної експертної профілактики злочинів. Криміналістична експертиза, як і криміналістична техніка як розділ криміналістики, що охоплює окремі теорії окремих видів криміналістичних досліджень, має до вищенаведеного безпосереднє відношення.

Складна криміногенна ситуація впливає на необхідність розробки не окремих технічних методів та засобів, тим більше не для боротьби з тим чи іншим видом злочинів чи для вирішення будь-яких окремих техніко-криміналістичних завдань, а складних комплексів, що відповідають вимогам сучасних інформаційних технологій. Роль криміналістичних прогнозів очевидна і в забезпеченні розробки криміналістичної техніки.

Досить чітко проглядається взаємозв'язок криміналістичної техніки і кримінології стосовно розробки методів та засобів профілактичного характеру. Це не лише спеціальні технічні засоби попередження злочинів чи реалізація профілактичних можливостей криміналістичних експертиз, але й відповідні методичні рекомендації. Розробляючи свої рекомендації, криміналістична техніка "керується" положеннями кримінології. Своєю чергою, кримінологія враховує положення криміналістичної техніки, узагальнює їх і використовує для розробки своїх рекомендацій, що свідчить про зв'язок розвитку взаємодії і функціонування між ними.

1.3 Взаємозв'язок криміналістичної техніки з криміналістичною тактикою і методикою

Впродовж розвитку усієї історії криміналістики під впливом різноманітних чинників неодноразово змінювалась її система. Наукові дискусії стосовно системи криміналістики не вщухають і сьогодні. Прагнення вчених розробити оптимальну систему криміналістики обумовили появу в літературі різноманітних поглядів як про її структуру, так і зміст, і в цьому немає нічого

дивного, бо архітектоніка саме цієї частини криміналістики є однією з найбільш рухомих.

Суть полягає не в назві відповідного розділу криміналістики, а в змісті тих проблем, які визначають предмет вивчення в тому чи іншому розділі цієї науки. У цьому сенсі позиція О. Ф. Волинського полягає в тому, що “криміналістичну техніку (розділ науки криміналістики) доцільно розглядати як галузь криміналістичних знань про закономірності виникнення слідів злочину, виявлення їхніх причинних зв’язків з ознаками осіб, що вчинили злочини, способами і засобами вчинення злочинів, а також отримання, обробки, систематизації і використання криміналістично-значущої інформації в процесі розкриття та розслідування злочинів” [21, с. 21].

Про включення техніки в тактику у певній мірі зазначав А.І. Вінберг: “криміналістична техніка як така поза тактикою – мертва, безпредметна”. Цей вислів в 1970 р. повторив І. М. Лузгін, додавши, що в умовах розслідування технічні прийоми і засоби можуть бути використані лише в повній і точній відповідності з рекомендаціями криміналістичної тактики. [12, с. 201].

У підручнику для студентів юридичних вузів та факультетів М. П. Яблоков і В. Я. Колдін зазначають, що “криміналістична тактика включає криміналістичну техніку” [11, с. 239]. Сторінкою далі, включивши техніку і тактику в методику, вони роблять наступне застереження: “Це означає, що у розгляді цілісної структури розслідування окремого злочину не враховують і не використовують наукові рекомендації і вимоги криміналістичної техніки і тактики” [11, с. 240]. Однак це застереження не змінює дане положення, тому що співвідношення двох розділів науки і використання їхніх рекомендацій на практиці (та ще й у ході розслідування окремого, конкретного злочину) – це питання двох цілком різних сфер діяльності.

Свій підхід до взаємозв’язку криміналістичної техніки і криміналістичної тактики І.М. Лузгін різко змінив, запропонувавши здійснити “перегляд традиційного поняття “криміналістична техніка” та її місця в курсі

криміналістики”, зазначаючи, що “...сформувались фактично самостійні блоки наукового знання, що описують механізм утворення і ознаки типових матеріальних наслідків злочину (трасологія, дактилоскопія, судова балістика, габітологія, криміналістична реєстрація) [11, с. 243] Об’єднати ці елементи знання єдиним поняттям “криміналістична техніка” неможливо, хоча б тому, що це не відповідає змісту даного розділу, відсуває на другий план головне — характеристику різнорідних джерел інформації. Навівши не дуже зрозумілий останній аргумент на користь істотної зміни структури навчального курсу, І.М. Лузгін робить наступний висновок: “...При цьому саме поняття “криміналістична техніка” може бути замінено більш точним і об’ємним поняттям – “науково-технічні засоби та методи, що використовуються у процесі розкриття та розслідування злочинів (криміналістичний аспект)” [11, с. 243].

Позиція, що полягала у повному відриві криміналістичної техніки від тактики, отримала вираження, у працях О. М. Васильєва, О. Я. Баєва і деяких інших науковців. У процесі розробки загальних положень тактики і тактики окремих слідчих дій не приділяється належної уваги використанню досягнень найбільш “старої” і в той же час, тієї що динамічно розвивається частини криміналістики – криміналістичній техніці. Зазначений недолік чітко виявляється й у тактичних розділах багатьох підручників з криміналістики, де на необхідність використання техніко-криміналістичних методів та засобів лише скупо зазначено під час розгляду питань підготовки до окремих слідчих дій та фіксації їхніх результатів. Специфіка ж їхнього використання під час проведення слідчої дії зазначається далеко не завжди, а якщо і висвітлюється, то обмежено.

Взаємозв’язок техніки і тактики досліджували науковці-криміналісти (Р. С. Белкін, І. Є. Биховський, А.І. Вінберг, Є. П. Іщенко, М. А. Корнієнко, І. М. Лузгін, М. П. Яблоков та ін.), які справедливо підкреслювали, що ці розділи криміналістики не можуть існувати ізольовано один від одного, що вони органічно взаємопов’язані між собою. Закономірно, що цей зв’язок є як прямим, так і зворотнім.

Є.П. Іщенко проаналізував причини настільки небажаного розриву між криміналістичною технікою і тактикою. До них він відніс: а) бурхливий вплив науково-технічного прогресу на криміналістичну техніку набагато слабший його впливу на тактику; б) причини суб'єктивного характеру: недостатнє знання (як слідчими, працівниками органів дізнання, так і багатьма науковцями, що спеціалізуються у галузі тактики) досягнень криміналістичної техніки; в) застосування слідчими, працівниками органів дізнання засобів і методів криміналістичної техніки далеко не у всіх необхідних випадках і не завжди ефективно [22, с. 48] Погоджуючись загалом з висновками Є. П. Іщенко, необхідно зазначити, що до зазначеного переліку варто додати недостатнє техніко-криміналістичне забезпечення діяльності органів досудового розслідування й істотні прогалини в кримінально-процесуальному законодавстві, у правовому забезпеченні вирішення розглянутої проблеми стосовно практики.

З приводу взаємозв'язку, співвідношення техніки і тактики найбільш чітку й обґрунтовану позицію займав Р. С. Белкін. Проаналізувавши основні положення його концепції, викладені в певному переліку праць і приєднуючись до неї, необхідно сформулювати основні принципи досліджуваного взаємозв'язку:

1. Техніка і тактика – самостійні розділи єдиної науки криміналістики і нерозривно пов'язані .

2. Загальні вихідні методологічні положення, що становлять зміст загальної теорії криміналістики(постулати, принципи, закономірності) визначають єдність даних розділів.

3. Найбільш повне й ефективне застосування прийомів, засобів та рекомендацій криміналістичної техніки забезпечують тактичні прийоми та рекомендації.

4. В залежності від характеру рекомендованих щодо її проведення засобів криміналістичної техніки (а на практиці – і від наявності в розпорядженні слідчого таких засобів) змінюється тактика тієї чи іншої слідчої дії.

5. Зміни існуючих техніко-криміналістичних засобів, прийомів та методик обумовлені виникаючими перед тактикою проблемами, зміною завдань, використанням нових даних суміжних із криміналістикою наук;

6. Одним з важливих факторів розвитку як тактики, так і техніки залишається уточнення змісту, кордонів та взаємозв'язків криміналістичної техніки та криміналістичної тактики.

З тактичним прийомом і плануванням розслідування, як важливими елементами методики розслідування, найчастіше пов'язують використання засобів, прийомів, рекомендацій криміналістичної техніки в тактиці. І це не випадково, адже тактичний прийом є найбільш ефективним способом дій слідчого у певній слідчій ситуації, а планування – є умовою ефективності як розслідування загалом, так і окремої слідчої дії. Є. П. Іщенко, автор однієї з багатьох публікацій, спеціально присвячених розглянутій проблемі, вважає, що взаємозв'язок техніки і тактики загалом можна розглядати саме як взаємозв'язок між системами науково-технічних засобів і тактичних прийомів, частиною чого є “взаємовідношення між основними елементами техніки і тактики: науково-технічним засобом і тактичним прийомом” [29, с. 340]. Видається, що зв'язок тут набагато ширший за обсяг “пов'язаних” елементів обох розділів науки. Як відомо техніка, тактика і методика необхідні для забезпечення вирішення єдиного завдання, передбаченого кримінально-процесуальним законом: швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних та правильне застосування закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинний не був покараний. Тим часом, у кримінальному процесі відсутній сам термін “тактичний прийом”. Однак безперечний і той факт, що тактичні прийоми утворюють хоча і важливу, але не єдину сторону кожної слідчої дії, що є засобом збирання, дослідження й оцінки доказів. Планування такої дії і планування всього розслідування загалом входять у предмет криміналістичної тактики, хоча ніхто поки не відніс їх до тактичних прийомів. Тим часом, важливість планування для реалізації зв'язку “техніка-тактика” безсумнівна. Видається, що надалі,

судячи з КПК України, зазначений взаємозв'язок буде розвиватися як через кримінально-процесуальний закон, так і через криміналістичну тактику і методику, а також через подальшу розробку проблем техніко-криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів.

Є. П. Іщенко не погодився з думкою В. І. Шиканова, про те, що технічні прийоми виступають стосовно тактичних як допоміжний обслуговуючий засіб. Не викликає заперечень його думка і про те, що “науково-технічні засоби повинні займати в структурі тактичного прийому особливе місце, будучи своєрідним природно-технічним фундаментом, на якому базується його результативність і ефективність” [22, с. 156]. Варто навести коротке пояснення: по-перше, тактичний прийом як найбільш оптимальний спосіб дій, за своїм змістом характеризується органічною єдністю інтелектуальних і технічних можливостей слідчого, його знань, умінь, досвіду, що визначає в рамках методики розслідування ситуаційний вибір мети і завдання, способів і засобів їхнього вирішення. По-друге, науково-технічний “фундамент”, безсумнівно, відіграє більш значущу роль у порівнянні з тією, яку можна уявити в рамках тактичного прийому. Необхідність використання техніко-криміналістичних прийомів неминуче призводить до органічного включення відповідних дій у тактику всієї слідчої дії, у тому числі її підготовку, робочий етап, фіксацію ходу і результатів. Відповідно, і наукова розробка всієї тактики слідчої дії об'єктивно припускає аналіз можливостей використання в процесі його проведення техніко-криміналістичних методів і засобів. Фактично в монографічних роботах щодо тактики проведення окремих слідчих дій це давно вже і робиться, хоча не завжди в достатній мірі. Дуже перспективним видається і такий сучасний напрямок наукових розробок, коли окрема слідча дія стає об'єктом наукового дослідження саме в аспекті використання в процесі її проведення спеціальних криміналістичних знань, техніко-криміналістичних методів і засобів. У багатьох інших роботах, присвячених тактиці проведення окремих слідчих дій, проблема використання техніко-криміналістичних засобів

і методів в процесі проведення тієї чи іншої слідчої дії не лише не виділяється структурно, але і за текстом їй приділяється мало уваги [12, с. 126].

Для наукового (і практичного) вирішення такого найважливішого тактико-криміналістичного завдання, як встановлення особи злочинця, пряме відношення мають наукові положення і рекомендації криміналістичної техніки щодо використання техніко-криміналістичних методів і засобів в процесі розкриття злочинів за різними напрямками цієї діяльності.

У юридичній і спеціальній літературі знайшли досить повне висвітлення питання про зміст слідчих дій, організаційних і оперативно-пошукових заходів, а також їхніх комбінацій, у ході яких техніко-криміналістичні засоби використовуються для вирішення перерахованих вище завдань. У зв'язку з цим в даному дослідженні зазначені окремі з них, що носять проблемний, дискусійний характер.

Техніко-криміналістичні засоби і методи можуть сприяти встановленню статі, віку, росту й інших групових ознак злочинця. Складання психологічного портрету невстановленого злочинця із застосуванням як техніко-криміналістичних методів і засобів, так і тактичних прийомів у цьому аспекті видається дуже перспективним і власне кажучи, новим для криміналістичної теорії і практики напрямом. Цей напрям успішно розробляється особливо стосовно розслідування серійних злочинів, наприклад, вбивств вчинених в умовах неочевидності. Цей метод, який ще називають “психологічним профілем”. На відміну від багатофункціонального словесного портрету, психологічний портрет відображає внутрішні, психологічні ознаки людини. Його основна функція – бути засобом пошуку, виявлення злочинця, особа якого не встановлена. Психологічний портрет формується не на основі достовірних знань про ознаки, що в ньому відображаються, а на знаннях, що мають імовірний характер.

Варто зазначити, що “психологічні” ознаки злочинця відображаються не лише в ідеальних, але і в матеріальних слідах злочину, матеріальній обстановці, що достовірно відображає ознаки і властивості особи, яка вчинила злочин.

Матеріали, котрі використовуються для “психологічного портрету”, мають не лише психологічний характер. В значній мірі вони являють собою результати комплексного застосування техніко-криміналістичних методів і засобів, тактичних рекомендацій (велика фотодокументація кримінально-технічної служби, карти, плани, схеми, все знайдене на місці злочину і довкола нього; матеріали розтину трупа і дослідження результатів розтину; документи з інформацією про особу жертви; інформація про повну картину злочину і реконструкцію механізму вчиненого тощо). Сама назва “психологічний портрет” досить умовна, оскільки поведінка (кримінальна і посткримінальна) людини є об’єктом вивчення не лише судової психології, але й кримінального права, криміналістики, кримінології тощо.

Рекомендації криміналістичної методики покликані забезпечити найбільш повне та ефективно застосування прийомів та засобів криміналістичної техніки. Методика розслідування злочинів змінюється в залежності від характеру рекомендованих для застосування засобів та методів криміналістичної техніки. Проблеми, що виникають перед криміналістичною методикою в мінливих соціальних, правових та інших умовах життя суспільства, потребують розробки нових чи вдосконалення існуючих техніко-криміналістичних засобів, прийомів, методик. В окремих методиках розслідування окремих видів злочинів найбільш повно враховуються та конкретизуються специфічні особливості застосування техніко-криміналістичних знань, необхідних для розслідування того чи іншого виду злочинного діяння. Вивчення взаємозв’язку криміналістичної техніки з іншими розділами криміналістики як закономірного вияву єдності наукового знання можливе не інакше як на основі системного та історичного підходів, що дають змогу сформулювати загальні умови (принципи) досліджуваного взаємозв’язку та показати його конкретний прояв в системі: криміналістична техніка – інші розділи криміналістики.

Аналіз праць, присвячених проблемі взаємозв’язків структурних розділів криміналістики, дає можливість запропонувати три основних підходи до їхнього вирішення:

- перший підхід полягає в тому, що від техніко-криміналістичних засобів та методів прослідковується шлях до використання їх в правоохоронній практиці, а потім в тактиці та методиці (Г.І.Грамович, О.О. Заков, Клаус Дітер Поль, Ю.М. Оропай, В.І.Гончаренко, М.В. Салтевський);

- другий підхід полягає в цілісному уявленні про систему та структуру науки криміналістики, що склалася в певний період її розвитку (Р.С. Белкін, А.І. Вінберг, М.О. Селиванов, О.О. Ейсман);

- третій походить від сутності та всього змісту обслуговуючої, забезпечувальної ролі криміналістики та кожного її розділу в процесі пізнання в кримінальному судочинстві (І.М. Лузгін, Л.Я. Драпкін).

Отже, навіть щодо вищезазначених, далеко не всіх напрямків і форм зв'язку криміналістичної техніки з тактикою та методикою очевидно, що цей процес спрямований як на виявлення закономірностей процесу розкриття та розслідування злочинів, так і на вирішення теоретико-прикладних проблем науки криміналістики. Накопичення та узагальнення результатів цього взаємозв'язку в розвитку окремих розділів криміналістики та, навіть, у вирішенні її окремих, найбільш суттєвих проблем, сприяє формуванню нових криміналістичних знань.

РОЗДІЛ II. ІНСТРУМЕНТАРІЙ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТЕХНІКИ

2.1 Засоби криміналістичної техніки: поняття та класифікація

В ході розвитку науки криміналістики її “технічна” сторона сформувалась у відповідному її розділі, де зазначено, які саме технічні засоби і методи використовуються з метою виявлення, фіксації, зберігання, дослідження інформації про подію, що містить ознаки злочину, про особу злочинця та інші обставини вчинення злочину. Такими є засоби і методи криміналістичної фотографії, відео -і звукозапису, кінозйомки, спеціальні засоби “польової криміналістики”, моделювання, засоби криміналістичної реєстрації, а також система теоретичних положень, що характеризують ці засоби [37, с. 121].

Розвиток фундаментальних і прикладних наук привертає увагу до проблем криміналістики спеціалістів у галузі фізики, хімії, біології та інших сфер наукових знань. З урахуванням накопиченого досвіду використання досягнень природничих та технічних наук, можна зробити висновок про те, що просте запозичення технічних засобів із інших галузей науки і техніки без використання спеціальних методик, тактичних прийомів, рекомендацій та правил, що розробляються криміналістичною наукою не можна вважати основним джерелом формування, поповнення та вдосконалення техніко-криміналістичних засобів.

Визначаючи джерела формування техніко-криміналістичних засобів криміналісти користуються поняттям “науково-технічні засоби криміналістики”, вкладаючи у його зміст не лише сукупність устаткування, апаратів, пристроїв, інструментів, пристосувань і матеріалів, але й сукупність прийомів, способів, методів та правил їхнього застосування [5, с. 208].

Інші науковці вищезазначений арсенал криміналістики позначають терміном “техніко-криміналістичні засоби”. З цього приводу справедливо відзначив Р. С. Белкін, що термін “науково-технічні засоби” не відображає спеціальної мети, тобто криміналістичних завдань використання таких засобів і

є “претензійним”, оскільки певні техніко-криміналістичні засоби не можуть бути названі науковими, наприклад, щуп, молоток для простукування, валик, фарба для дактилоскопіювання” [39, с. 108].

Погоджуючись з такою точкою зору, необхідно зазначити, що в подальшому буде використовуватись цей термін. Як видається, не можна повністю відмовлятися від використання терміну "науково-технічні засоби". Він широко використовується не лише в криміналістичній, але й у процесуальній літературі [40, с. 324]. Однак це повинно мати місце у випадках комплексного використання у розслідуванні досягнень різних галузей знань. Наприклад, різного виду експертизи: криміналістичні, фізико-хімічні, судово-медичні тощо.

Характеризуючи сферу застосування криміналістики, необхідно зазначити, що вона переросла межі власне судового дослідження. Техніко-криміналістичні засоби, прийоми, методи застосовуються у проведенні різноманітних профілактичних заходів в оперативно-розшуковій діяльності, а також певною мірою і в адміністративній діяльності. Чи можна вважати, що з'явилися нові об'єкти, що вивчаються криміналістикою? На це питання є негативна відповідь. Використання положень криміналістики в інших, крім кримінального судочинства, сферах правозастосовної діяльності проходить не завдяки розробці специфічних для цих сфер криміналістичних засобів та методів, а шляхом відбору із вже розроблених, тих, котрі можуть бути ефективно використані. Користувачі криміналістичної інформації, у цих випадках, лише відбирають їх з арсеналу криміналістики і використовують у непереобладнаному вигляді. Проведення у даних випадках певних заходів пов'язане з процесами, що проходять при високих температурі і тиску, а також з речовинами та матеріалами, наділеними пожежонебезпечними та радіаційними властивостями. У зв'язку з цим необхідно використовувати спеціальні знання з гідро- та газодинаміки технологічних процесів, термодинаміки, теплотехніки, інших технічних дисциплін. Якщо засоби попередження злочинів історично зародились та створювались в надрах науки криміналістики, то в даний час,

частина з них сформувалась в самостійній галузі спецтехніки зі своїми науково-конструкторськими установами, що ведуть постійну роботу щодо вдосконалення технічних засобів охоронної та пожежної сигналізації. Тому вважати їх лише техніко-криміналістичними навряд чи виправдано. Їх не можна віднести до загально-технічних внаслідок вузькоспеціальної направленості, а доцільніше іменувати поняттям “спеціально технічні засоби” криміналістики. Запровадження в теорію і практику поняття “спеціальних технічних засобів” криміналістики переслідує завдання виділення в цьому розділі системи “спеціальних технічних засобів”, котра б більш правильно відображала систему технічних засобів виявлення, фіксації, діагностики, ідентифікації слідів злочинної діяльності та іншої інформації з метою розкриття, розслідування та попередження злочинів.

Спеціальні технічні засоби криміналістики – це науково обумовлені, перевірені експериментально і на практиці ефективні технічні засоби, які використовуються суб'єктами кримінально-процесуальної, експертної, оперативно-розшукової і адміністративної діяльності. Практика їхнього застосування відповідними суб'єктами і є тим критерієм, який дає змогу згрупувати дані засоби і прийоми криміналістичної техніки.

Враховуючи різноманітність підходів до визначення поняття "криміналістична техніка", допускаючи можливість її поділу на техніку для слідчих і для експертів, техніку, розроблену в криміналістиці та залучену з інших галузей знань, а також практичної діяльності, не можна не помітити єдності природи і джерел її походження, організаційних і правових основ її застосування, методології її пізнання та розвитку.

У понятті "криміналістична техніка" повинна бути показана не тільки єдність джерел формування (використання) досягнень інших наук, але й спільність завдань та правових підстав такого застосування. Під завданнями розуміють розкриття й розслідування злочинів, їхнє попередження, а правовою підставою є кримінально-процесуальне законодавство. Для закону й практики його застосування не має значення, яку техніку використав слідчий або

спеціаліст-криміналіст, а також експерт: запозичену з інших галузей науки і техніки або винайдену в криміналістиці; з конструктивними змінами чи без них. Важливим є те, щоб така техніка відповідала критеріям допустимості у кримінальному процесі, її використання не створювало загрозу життю і здоров'ю людей, не принижувало честі і гідності особи. Не менш важливим є й достовірність одержуваних результатів та можливість їхньої перевірки процесуальним шляхом. Для забезпечення цих умов застосування криміналістичної техніки повинно ґрунтуватись на спеціально розроблених методиках і тактичних прийомах.

Різні міркування існують в літературі не лише щодо поняття техніко-криміналістичних засобів, але й щодо їхньої класифікації. Науковці-криміналісти по-різному підходять до основ такої класифікації, і відповідно, по-різному їх класифікують.

Проф. М.О. Селіванов техніко-криміналістичні засоби класифікує за двома критеріями: за походженням та за цільовим призначенням.

За походженням техніко-криміналістичні засоби поділяються ним на дві групи:

- засоби, розроблені на основі загальної техніки і пристосовані для виконання спеціальних криміналістичних завдань (засоби фото і кінозйомки, звукозапису, відеозапису тощо);

- створені винятково для вирішення криміналістичних завдань (спеціальні фотокамери криміналістичного призначення, засоби для копіювання слідів рук парами йоду тощо).

За цільовим призначення техніко-криміналістичні засоби поділяються ним на дві групи:

- техніку, передбачену для слідчих та спеціалістів-криміналістів, що застосовується з метою виявлення, вилучення та фіксації доказів (засоби фотозйомки та для роботи зі слідами, звукозаписуюча та відеозаписуюча апаратура тощо)

- техніка, що використовується для дослідження речових доказів, а саме, під час проведення криміналістичних експертиз (засоби та методи судово-дослідницької фотографії, засоби вимірювальної техніки, аналітичні люмінесцентні лампи, лупи, мікроскопи тощо) [39, с. 26].

Аналогічної класифікації техніко-криміналістичних засобів притримується А.І. Вінберг, котрий поділяє їх на техніку спеціально розроблену для завдань криміналістики, пристосовану для цих завдань та універсальну чи загально-технічного використання без пристосування [39, с. 35].

Розглядаючи питання про класифікацію, Р. С. Белкін вперше виділив таку групу як "польові техніко-криміналістичні засоби" [39, с. 41]. Це ті засоби та методи, які використовуються чи можуть бути використані не у кабінеті слідчого чи у лабораторії експерта, а безпосередньо в "польових умовах" – на місці вчинення злочину, під час його огляду та проведення інших слідчих дій на цьому місці чи дослідницьких експертних операцій (набори техніко-криміналістичних засобів для роботи в "польових" умовах, слідчі валізи, спеціальні комплекти техніко-криміналістичних засобів для криміналістів тощо).

В літературі існує й інша класифікація техніко-криміналістичних засобів. Є. П. Іщенко поділяє їх на чотири групи за наступними критеріями:

- за виникненням: а) засоби, що створені та використовуються лише у криміналістичній практиці, б) засоби, запозичені з інших галузей науки і техніки та пристосовані для криміналістичних завдань, в) засоби, запозичені із загальної техніки і використовуються без змін;

- за видом: а) пристрої, б) апаратура та обладнання, в) інструменти та приспособлення, г) приладдя та матеріали, д) комплекти науково-технічних засобів;

- за суб'єктом застосування: а) слідчим для збирання доказової інформації, б) експертам під час проведення експертних досліджень, в)

спеціалістами під час проведення слідчих дій, г) оперативними працівниками під час проведення оперативно-розшукових заходів;

- за цільовим призначенням: а) засоби виявлення слідів злочину та предметів – речових доказів, б) засоби фіксації слідів (в широкому значенні) і отриманої в ході слідчих дій доказової інформації, в) засоби закріплення та вилучення слідів та речових доказів, г) засоби для експертного дослідження, д) засоби криміналістичного обліку та розшуку злочинців і викраденого майна, е) засоби наукової організації роботи слідчого, є) засоби попередження злочинних посягань [35, с. 135].

Оцінюючи всю систему техніко-криміналістичних засобів, необхідно зазначити, що вона потребує подальшої розробки та вдосконалення. Як відомо, спостерігається постійне розширення класифікаційних груп, що є наслідком створення нових техніко-криміналістичних засобів та невиправданим віднесенням до них інших видів техніки, що є на озброєнні правоохоронних органів. Перш ніж розглядати класифікацію криміналістичних засобів, необхідно відмежувати їх від інших видів техніки. Це можна зробити, керуючись наступними критеріями:

- цільовим призначенням криміналістичного засобу;

- видами суб'єктів застосування, тобто, на використання якою категорією осіб розраховано цей засіб.

Цільове призначення техніко-криміналістичних засобів полягає в забезпеченні максимальної ефективності передбачених кримінально-процесуальним законом слідчих дій, криміналістичних досліджень речових доказів, виявленню умов, що сприяють вчиненню правопорушень. Вона досягається шляхом застосування різних пристроїв, апаратури, інструментів та матеріалів для виявлення, фіксації та вилучення слідів та інших речових доказів, що мають значення для справи.

Суб'єктами застосування техніко-криміналістичних засобів є: слідчий, прокурор, суд, працівники органів дізнання, експерт-криміналіст. Слідчий,

прокурор, суд, працівники органів дізнання можуть застосовувати вказану техніку самостійно чи використовувати допомогу спеціаліста-криміналіста.

З врахуванням цих критеріїв необхідно розглянути правомірність віднесення до техніко-криміналістичних засобів певних технічних засобів, передбачених класифікаційною системою, запропонованою Є. П. Іщенко, що враховує погляди різних науковців-криміналістів.

Є. П. Іщенко відносить до техніко-криміналістичних засобів оргтехніку слідчого, що лише сприяє складанню документів та механізації цього процесу, а не виявленню, фіксації та вилученню доказів і не може відноситись до техніко-криміналістичних засобів.

Автор цієї системи відносить до техніко-криміналістичних засобів охоронну сигналізацію, хоча вона створена для отримання сигналу про проникнення на охоронюваний об'єкт сторонніх осіб та використовується до порушення кримінальної справи та не використовується при проведенні слідчих дій.

Не можна відносити до техніко-криміналістичних засобів і засоби зв'язку. Цільове призначення цього виду техніки – передача інформації. Нерідко вони використовуються для переговорів учасників слідчо-оперативних груп, але це не дає підстав для віднесення їх до техніко-криміналістичних засобів

Щодо інформаційних баз комп'ютерів, то деякі з них дійсно можна віднести до криміналістичних, а саме ті, які використовуються під час проведення судових експертиз, веденні криміналістичного обліку, створенні банку даних типових слідчих версій за різними категоріями справ.

На думку більшості науковців, техніко-криміналістичні засоби за походженням поділяють на три групи.[27, с. 123] Одна частина технічних засобів криміналістики цілком запозичена з інших галузей науки, без будь-яких конструктивних змін. Це – найпростіші біноклярні лупи, біологічні, поляризаційні мікроскопи, освітлювачі загального та направленою освітлення, вимірювальні пристрої, фільтри. Другу частину розглянутих засобів становлять

також запозичені з інших галузей науки і техніки засоби та методи, конструктивно модернізовані для криміналістичних завдань. До них можна віднести спеціальні джерела ультрафіолетового випромінювання, люміноскопи, що працюють селективно в синьому, ультрафіолетовому та інфрачервоному спектрі світла, електрично-оптичні перетворювачі стаціонарного і польового призначення. Третім джерелом поповнення арсеналу криміналістичної техніки є засоби, які спеціально розроблені науковцями, інженерами і спеціалістами різноманітних інститутів та експертних підрозділів для виконання завдань криміналістики. Результатами їхнього творіння є технічні засоби моделювання рис зовнішньої будови людини, різноманітні композиційні портрети, порівняльні мікроскопи для дослідження трас на поверхнях куль, гільз, знаряддях зламу та інших контактних об'єктах, йодна трубка.

Така класифікація техніко-криміналістичних засобів має суто організаційне значення. Вона дає лише уявлення про джерела поповнення техніко-криміналістичних засобів, напрями в яких проводиться робота по розширенню їхнього асортименту.

Що стосується класифікації за цільовим призначенням, то вона має не лише теоретичне, а й велике практичне значення, оскільки дозволяє отримати достатньо чітке уявлення про можливості техніко-криміналістичних засобів.

За цільовим призначення техніко-криміналістичні засоби можна класифікувати наступним чином:

1. Засоби фіксації обстановки на місці проведення слідчої дії, а також фіксації різних слідів та об'єктів, що мають значення для справи.

2. Засоби виявлення невидимих та маловидимих слідів та інших об'єктів . До них відносяться лупи, в тому числі спеціальні криміналістичні з підсвіткою, різні порошки, як звичайні, так і на магнітній основі, набори засобів для виявлення слідів пальців парами йоду, а також пристрої та інструменти для виявлення та вилучення мікрооб'єктів. До них належать також засоби для вилучення запахових слідів (одорологічні валізи).

3. Пошукові засоби для виявлення різних об'єктів, що можуть мати значення речових доказів (магнітний підйомник, щупи, ультрафіолетові лампи, електронно-оптичні перетворювачі)

4. Засоби закріплення та вилучення слідів (рук, ніг, знарядь зламу, транспортних засобів). Найбільш розповсюдженими такими засобами є: гіпс, силіконові пасти для фіксації дрібних слідів, лаки у формі аерозолю для закріплення слідів на сипучій поверхні.

5. Засоби для отримання відбитків пальців рук: типографська фарба, дактилоскопічна подушка, дактоплівки, дактокарти.

6. Засоби для виготовлення композиційних портретів. Це комп'ютерна система по створенню композиційного портрету "Кадр".

7. Засоби-маркери. Ці засоби на практиці називають хімічними пастками, оскільки вони залишають добре помітні сліди своєї дії, але які погано видаляються. Дані засоби можна вважати техніко-криміналістичними маркерами, оскільки основним їхнім завданням є утворення на особі, у випадку вчинення нею злочину, додаткових слідів, що полегшать її розшук по гарячих слідах. До техніко-криміналістичних маркерів відносять різні барвники, механічні та піротехнічні засоби для їхнього розпилення, а також інші речовини, що встановлюються на об'єктах з матеріальними цінностями, що піддаються найбільш частому злочинному посяганню.

8. Універсальні засоби: уніфіковані валізи та пересувні криміналістичні лабораторії для використання під час огляду місця події та при проведенні інших слідчих дій.

9. Засоби для систематизації та видачі криміналістичної інформації. Це різноманітні картотеки та колекції (слідів рук, взуття, транспортних засобів тощо), а також інформаційні бази комп'ютерів, що використовуються для їх ведення.

10. Засоби для лабораторного дослідження речових доказів. Вони досить різноманітні. До них належать: порівняльні криміналістичні мікроскопи, макрорепродукційні пристрої, універсальні лабораторні репродукційні

пристрої, пристрої для відстрілу вогнепальної зброї типу "Скорость", прибори "Трасограф" – для отримання експериментальних зразків знарядь зламу, пристрої оптичного накладення "ПОН" – для дослідження грошових знаків, відбитків печаток, пристрої "Регула" – для дослідження грошей та документів.

Вищезазначено лише деякі техніко-криміналістичні засоби, що є на озброєнні у правоохоронних органів. Варто зазначити, що в даному випадку не були названі ті засоби, про які зазначено в криміналістичній літературі, наприклад, трупощукач, синтетичні пасти, але не є на озброєнні у правоохоронних органів.

Для пізнання і осмислення технічних засобів криміналістики необхідно виявити витоки їхнього походження, призначення кожного елемента криміналістичної техніки, показати динаміку їхнього розвитку і вплив на інші розділи науки криміналістики, а також зробити висновок про перспективу цих спеціальних технічних засобів.

Необхідно зазначити, що криміналістика дає нам приклади запровадження нею прийомів і методів боротьби з злочинністю, зумовлених обрядовими і культовими догмами, традиціями і звичками. Звичайно, що такі методи і засоби як калічення, таврування злочинців не можна віднести до науково-технічних методів і засобів. Незважаючи на це, підтверджується зумовленість розробки засобів і методів боротьби із злочинністю рівнем соціально-економічного розвитку суспільства, його прагненням протистояти цьому соціальному злу доступними в конкретних історичних умовах засобами.

В цих умовах об'єктивно зростала роль таких методів і засобів розкриття злочинів, які давали можливість швидко і точно встановлювати особу підозрюваного, його злочинне минуле, доказувати його причетність до вчинення злочину, і що дуже важливо, без приниження його людської гідності, обмеження прав і законних інтересів. Саме цей період характеризується відмовою від попередніх, жорстоких, але малоефективних методів і засобів боротьби зі злочинністю і першими успішними намірами використовувати з цією метою досягнення науки. У криміналістиці з даного приводу цей факт не

безпідставно пояснюють вдосконаленням так званої криміналістичної реєстрації – системи збору, накопичення і використання даних про злочини і осіб, що їх вчинили. Р. С. Белкін з цією системою пов'язує зародження самої криміналістики.

2.2 Криміналістична техніка і науково-технічний прогрес

З розвитком науково-технічного прогресу також зростають можливості криміналістичних засобів і методів у процесі розкриття та розслідування злочинів. Необхідно враховувати, що досягнення науково-технічного прогресу доступні також і кримінальному середовищу. З цього приводу ще С. М. Трегубов, зауважив, що покращуючи суспільне життя, багаточисленні технічні відкриття дають у руки злочинців нові удосконалені знаряддя для вчинення злочинів і створюють сприятливу обстановку для їхньої діяльності [40, с. 414].

У сучасних умовах дія цієї тенденції ще більше посилилась: використання комп'ютерної техніки, сучасних засобів “електронного спостереження” в злочинній діяльності перестало бути рідкістю. На сьогодні ця проблема значно активізувалась у зв'язку з різким негативним рівнем злочинності, з однієї сторони, і активними зусиллями правоохоронних органів комп'ютеризувати свою діяльність – з іншої. Особливе занепокоєння викликала проблема росту злочинів, що вчинялись з використанням вогнепальної зброї, збільшенням кількості безвісти зниклих і виявлення трупів невідомих осіб. МВС України було підготовлено Наказ № 390 від 10.09.2009 “Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС” щодо порядку постановки на облік куль, гільз і патронів зі слідами зброї, вилучених з місця події, фальшивих грошей, цінних паперів, слідів пальців рук вилучених з місць нерозкритих злочинів, підроблених бланків документів [41]. Цей захід дав змогу збільшити кількість об'єктів, що перевіряються і, відповідно, результативність їхньої перевірки за обліками.

Аналогічне організаційне рішення стосовно інших видів криміналістичного обліку вкрай необхідне в сучасних умовах, що характеризується своєю надкриміналізованістю.

В умовах науково-технічного прогресу значною мірою підвищується роль криміналістичної техніки. Як справедливо зазначає В. М. Панюшкін: “Необхідність використання досягнень науки і техніки в кримінально-процесуальній діяльності визначається особливостями функціонування органів досудового розслідування, зумовленими специфікою завдань кримінального судочинства. Це зумовлює залежність ефективності правоохоронної діяльності від застосування науково-технічних засобів і методів” [34, с. 247].

Належну увагу необхідно приділити дослідженню проблем вдосконалення організації діяльності науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів (далі НДЕКЦ) органів внутрішніх справ (ОВС). Вони проводять близько 80 % експертиз і попередніх досліджень за матеріалами кримінальних справ; такий же обсяг роботи пов’язаний з участю в проведенні оглядів місця події та інших слідчих дій.

Підкреслюючи зростаючу роль засобів криміналістичної техніки, необхідно наголосити, що вони забезпечують окрім іншого, високу точність і повноту відтворення доказового матеріалу, просторових і часових співвідношень предметів і явищ, полегшують як індивідуальне так і колективне оцінювання доказів, сприяють посиленню або розширенню гарантій прав усіх учасників кримінального процесу. Це можна підтвердити і статистичними даними, які свідчать про наявність залежності між ефективністю кримінального судочинства та використанням для вирішення його завдань досягнень науки і техніки. Зокрема практично це проявляється в наступному.

По-перше, зростає загальна кількість випадків застосування засобів криміналістичної техніки і спеціальних знань в діяльності щодо виявлення, розкриття та розслідування злочинів. Збільшується кількість та різноманітність

судових експертиз, а також випадків залучення експертів як спеціалістів до проведення слідчих дій.

Зокрема, кількість слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, проведених з участю спеціалістів НДЕКЦ ОВС України в 2014 р. становила 597245 (318451); в 2015 р. – 776608 (599557), приріст відповідно до попереднього +11,2% (+34,3%); в 2016 р. – 903865 (761131). приріст +7,2% (+23,8%); в 2017 р. – 1118017 (982521), приріст +11,2%.(+28,1).

Збільшується кількість експертиз, що проводились у процесі досудового розслідування в кримінальних справах. Зокрема, в 2014 р. їх було проведено – 356916; в 2015 р. – 441394, приріст – +15,1%; в 2016 р. – 511954, приріст +11%; в 2017 р. – 576449, приріст – 9,1%.

По-друге, збільшується загальна кількість використання криміналістичної техніки, що неодмінно призводить до підвищення рівня результативності процесу розслідування злочинів.

Кількість злочинів, розкритих за допомогою техніко-криміналістичних засобів та методів, також постійно зростає. Зокрема, з використанням криміналістичної техніки в 2014р. було розкрито – 333069; в 2015 р. – 579835, приріст + 20%; в 2016 р. – 629682, приріст +5,7%.

Вищенаведене дає змогу стверджувати про суттєве розширення можливостей використання новітніх досягнень криміналістичної теорії і практики у боротьбі зі злочинністю, створення на цьому ґрунті умов для всебічного, максимально допустимого застосування засобів та прийомів криміналістики в процесі виявлення, розкриття та розслідування злочинів.

Окремі тенденції, що діють на різних історичних етапах розвитку правових та організаційних основ застосування напрацювань криміналістичної техніки мають стійкий закономірний характер, що проявляється в наступних положеннях.

По-перше, зростаюча потреба суспільства забезпечити свою безпеку і захист взагалі, а від злочинності зокрема, об'єктивно зумовлює пошук більш сучасних засобів і методів вирішення цієї проблеми. Науково-технічний

прогрес відкриває нові можливості в боротьбі зі злочинністю, а його досягнення виступають джерелом та головним засобом розвитку науки криміналістичної техніки.

Зокрема, враховуючи досвід створення автоматичної інформаційної пошукової системи (АПС) дактилоскопічної інформації у США (система AFIS), необхідно звернути увагу, що практичне використання такої системи спонукало розробку якісно нових засобів дактилоскопіювання осіб (барвників, паперу тощо), засобів фіксації слідів рук на місці події, передачі такої інформації в обліковий центр. З аналогічними проблемами зіткнулись криміналісти в Російській Федерації, створюючи АПС “Сейф”. В Україні розроблено автоматизоване робоче місце (АРМ) “Баліст”, лазерну автоматизовану балістичну систему “Рикошет” та експериментальну установку АРМ “Корід”.

По-друге, необхідність у застосуванні криміналістичної техніки зумовлює появу відповідних правових і організаційних форм такого її застосування. Вони здійснюють вплив на процеси “об’єктивізації і технізації” кримінального судочинства, сповільнюючи чи прискорюючи їх. Основна роль тут належить правовим, головно кримінально-процесуальним формам регулювання застосування засобів і методів криміналістичної техніки в процесі розкриття і розслідування злочинів.

У кримінально-процесуальному законодавстві правові підстави застосування криміналістичної техніки визначені у ст. ст. 75, 76, 79 85, 85, 85І, 128, 192, 194, 195 КПК України, де зазначені лише окремі прийоми та засоби фіксації речових доказів, умови проведення слідчих дій, залучення спеціаліста і призначення експертизи.

Відомо, що застосування традиційних фотографічних методів фіксації процесу і результатів проведення слідчих дій не може бути піддано сумніву з погляду формальних вимог кримінально-процесуального законодавства. Саме розвиток науково-технічного прогресу надає широкий спектр можливостей для

отримання зображень вже в ході слідчої дії чи безпосередньо після її завершення.

У процесі комп'ютеризації слідчої діяльності, освоєння сучасних інформаційних технологій виникає необхідність пріоритетної розробки методів і засобів криміналістичної техніки, що відповідають вимогам останніх, а саме, покладених в основу автоматизованих інформаційних пошукових систем техніко-криміналістичного призначення. Такі системи початково створювались за предметним принципом стосовно до криміналістичних обліків. Вже тоді було очевидно, що ефективність таких обліків є у прямій залежності від повноти і якості отриманої інформації. Цим і обумовлюється необхідність пріоритетної розробки, перш за все таких засобів і методів криміналістичної техніки, котрі б за своїми технологічними і функціональними можливостями були б на рівні сучасних інформаційних технологій. На жаль, в Національній програмі інформатизації України від 4 лютого 2008 р. централізовані банки даних за предметними сферами, стосовно розкриття і розслідування злочинів не лише не створені, але і не розроблялись. Створення робочої системи, що входить до складу “Автоматизоване робоче місце слідчого” спростить і процес складання процесуальних документів, скоротить час їхнього оформлення з одночасним підвищенням якості досудового слідства.

Впровадження комп'ютерної техніки пов'язане з автоматизацією методик розслідування окремих видів злочинів (у сфері комп'ютерної інформації, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків, посягання на культурні цінності, грабежі і розбої, крадіжки, бандитизм). [16, с. 46] У програмі автоматизованих методик містяться алгоритми слідчих дій (допиту, огляду, пред'явлення для впізнання). В експертно-криміналістичних закладах використовують автоматизовані програми для складання суб'єктивних портретів, проведення дактилоскопічних, вибухо-технічних, трасологічних, пожежно-технічних і автотехнічних досліджень, ідентифікації людини за голосом. Сучасні методи і засоби не сприймаються, а часто просто відкидаються застарілою системою організації і правового регулювання їхнього

застосування, що склалася в інших умовах. Фактично існуючий щодо цього правовий порядок не сприяє впровадженню у практику розслідування злочинів не лише найновіших досягнень науки і техніки, але й широкого застосування вже існуючих засобів і методів криміналістичної техніки. Про це свідчить, наприклад, доволі обмежене застосування одорології, засобів електронно-обчислювальної техніки. У результаті проведеного вивчення кримінальних справ вдалося виявити, що в процесі огляду місця події з участю спеціаліста в середньому вилучається лише 8 % мікрослідів і жодного сліду запаху злочинця. Показовим у цьому відношенні є закордонний досвід. Зокрема, в Німеччині особливу увагу приділяють пошуку мікрослідів, волокон, біологічних об'єктів, частин пилу. У процесі проведення окремих оглядів вилучаються близько декількох сотень слідів і мікрооб'єктів.[33, с. 36] Стає все більш очевидним, що суспільство поступово повинно бути підготовлено до сприйняття і використання нової техніки і технологій (особливо інформаційних).

В науці криміналістики зазначено, що тенденції розвитку криміналістичної техніки співпадають з тенденціями розвитку загальної техніки. Існує низка загальних закономірностей, що визначають не лише роль загальної, але й криміналістичної техніки. [38, с.114] Сутність цих закономірностей полягає в: а) розширенні асортименту природних матеріалів, залучених в сферу технічного застосування; б) все більш широкому застосуванні штучних матеріалів; в) в постійному вдосконаленні штучних матеріалів тощо.

Враховуючи вищенаведене, одним з напрямів розвитку і вдосконалення криміналістичних засобів і методів є розширення арсеналу наукових засобів, матеріалів і методів, що використовуються з метою виявлення, фіксації і дослідження слідів злочинної діяльності і попередження злочинів.

Друга закономірність розвитку криміналістичних методів і засобів пов'язана із зміною конструктивних особливостей структури і функції технічних пристроїв.

Основними тенденціями цієї закономірності в розвитку техніки є: а) поглиблений процес диференціації і спеціалізації засобів праці чи їх елементів; б) ускладнення технічних засобів поряд з процесом уніфікації їхніх елементів; в) автоматизація [20, с. 67].

У криміналістичній техніці ця закономірність проявляється в диференціації і спеціалізації засобів збирання і дослідження слідів, у створенні нової апаратури та інструментів, пристосованих для вирішення завдань окремих видів криміналістичних експертиз, а в кожному з видів – для дослідження окремих категорій об'єктів.

Одним з напрямів вдосконалення криміналістичної техніки у зв'язку із розвитком науково-технічного прогресу треба вважати розробку надійних засобів і методів криміналістичної одорології. Можливість ідентифікації людей за запаховими слідами собаками-ідентифікаторами становить перед процесуалістами і криміналістами проблему надійності використання в доказуванні результатів одорологічної ідентифікації. Деякі автори вважають допустимим використання як доказів даних одорологічної ідентифікації запахових слідів при дотриманні процесуального порядку їхнього збирання і вдосконалення методики ідентифікації [16, с. 428].

У деяких державах вже закріплена законодавча можливість використання результатів одорологічної ідентифікації в процесі розкриття і розслідування злочинів. Тактичні рекомендації відповідно послідовності збору і фіксації запахових слідів, що є однією з характеристик індивідуально-біологічних якостей особи, вже розглядались в літературі. Доцільно розглянути деякі можливості і правила використання інших слідів як доказової інформації в сучасній слідчій практиці та у перспективі.

Інший підхід, помітний в законодавстві західних держав, до таких “нетрадиційних” для нашої практики розкриття і розслідування злочинів засобів як поліграф. В кінцевому підсумку важливо те, що поліграф (а це основний доказ в його користь) сприяє розкриттю злочинів, про що свідчить немало прикладів із зарубіжної практики [3, с. 190].

РОЗДІЛ III. РОЛЬ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТЕХНІКИ У РОЗКРИТТІ ТА РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ

3.1. Основні завдання і напрямки техніко-криміналістичного забезпечення розкриття і розслідування злочинів

Розкриття і розслідування злочинів є системою слідчих дій і оперативно-розшукових заходів, що здійснюються у визначеній послідовності і мають кінцевою метою встановлення особи, яка вчинила злочин і доведення її вини. Організація, тактика і методика проведення таких дій і заходів регламентуються кримінально-процесуальним законодавством, відомчими нормативними актами, є предметом вивчення відповідних розділів криміналістики і теорії оперативно-розшукової діяльності. До них відносяться огляди місця події, освідування, допити, обшуки, очні ставки, оперативні опитування тощо.

Одне із завдань кримінального судочинства (ст.2 КПК України) - встановлення особи, що вчинила злочин. Без її вирішення неможливо повною мірою виконати жодного завдання кримінального судочинства. Розшук злочинця починається з моменту виявлення ознак злочину. Він здійснюється в процесуальному (слідчі дії) і непроцесуальному (оперативно-розшукові заходи) порядку. При цьому, як справедливо відзначав М. П. Шаламов: “Слідчі дії й оперативні заходи для розшуку повинні не чергуватися, а являти собою єдиний узгоджений, проведений одночасно процес активного, такого, що не слабшає від початку до кінця пошуку” [37, с. 31].

В 20-ті рр. ХХ ст. такі науковці-криміналісти як І. М. Якімов, В. І. Громов зазначали про “пошукове мистецтво” і вкладали в поняття “розшук” “такі дії органів дізнання, що або спрямовані до відшукання злочинця за виявленим і вже в достатній мірі встановленим злочинним фактом, або ж до відшукання предметів, здобутих злочинним шляхом, або, нарешті, відшукання знарядь злочину, що можуть мати значення речових доказів і дадуть можливість знайти і викрити дійсного – злочинця...”[38, с. 20].

В даний час більшістю вчених у зміст окремої криміналістичної теорії – криміналістичного вчення про розшук – вкладається пошукова діяльність слідчого щодо встановлення відомих об'єктів: предметів, цінностей тощо, а також обвинувачуваного (підозрюваного), що переховується від слідства. Проблема ж встановлення невідомого злочинця віднесена до предмета теорії оперативно-розшукової діяльності.

На практиці широко використовуються технічні і тактичні засоби та методи, що розробляються криміналістикою для одержання пошукової і доказової інформації як в рамках слідства, так і за його межами – в оперативно-розшуковій діяльності. Криміналістична техніка, виступаючи одним з засобів одержання такої інформації, є “науково-технічним фундаментом”, на якому базується кримінально-процесуальна й оперативно-розшукова діяльність. З методологічної погляду криміналістичні засоби і методи, що застосовуються в процесі розкриття злочинів, за своєю сутністю і змістом єдині [5, с. 15]. Деякі криміналісти розповсюджують на непроцесуальну сферу категорії криміналістичної тактики. Зокрема, В. І. Комісаров зазначав, що: “Тактичний прийом в системі слідчої тактики – це розроблене і обумовлене чи вироблене практикою з урахуванням типових ситуацій проведення слідчих дій, практично апробована, оптимальна поведінка, дія чи комплекс дій слідчого, покликані створити найкращі умови і забезпечити ефективність виявлення, збирання, оцінки, перевірки, фіксації і використання доказової інформації [32, с. 28]. Техніко-криміналістичне забезпечення оперативно-розшукової діяльності і розшуку невідомого злочинця, зокрема, як одного зі специфічних напрямів роботи суб'єктів розкриття і розслідування злочинів у боротьбі зі злочинністю, є предметом криміналістики, а точніше її розділу – криміналістичної техніки. Криміналістична техніка не перестає бути такою в залежності від сфери її застосування.

В даний час в залежності від процесуального порядку і тактичних особливостей використання технічних засобів (а це є основним критерієм у

наукових працях), останні поділяються на криміналістичні й оперативні. Зазначене розмежування й існування самостійного поняття “оперативна техніка” прийнято тільки з навчально-методичною метою для акцентування уваги слухачів на особливостях (правових, тактичних, організаційних тощо) застосування криміналістичної техніки в оперативно-розшуковій чи слідчій роботі.

На відміну від позиції І. М. Лузгіна, відповідно до якої під “розшуком розуміється криміналістична система слідчих дії й оперативно-розшукових заходів...”, з погляду ТКЗ одним із завдань криміналістики доцільніше було б розглядати не самі дії, а їхнє криміналістичне забезпечення з метою одержання максимально можливої інформації, що у своїй сукупності буде достатньою для розшуку особи, що вчинила злочин і “побудови на її основі системи доказів, що забезпечують встановлення об’єктивної істини в кримінальній справі” [3, с. 130].

Вчинення злочину, зазвичай, супроводжується певними змінами. Такі зміни не одиничні й обумовлюються цілим комплексом факторів. Узагальнюючим ці зміни поняттям в криміналістиці є “сліди злочину” [42, с.

Процес виникнення, існування, зникнення слідів злочинів носить ситуаційний характер. Вибір технічних засобів, прийомів, методик виявлення, фіксації, вилучення і дослідження слідів злочинів – джерел (носіїв) криміналістично-значущої інформації залежить від специфіки цього процесу. На обсяг і якість такої інформації в кожному конкретному випадку впливають вид, властивості, особливості носія інформації, джерел її походження, способів, умов її утворення, тимчасового періоду (від моменту утворення до виявлення) і середовища перебування. Ситуаційність описуваних явищ і обумовлює необхідність вибору визначених засобів та прийомів [43, с. 18]. При цьому вагому роль відіграє оптимальна, стосовно до конкретної ситуації сукупність тактичних прийомів та техніко-криміналістичних засобів і методів.

Наприклад, на місці злочину можуть бути залишені сліди крові, ніг, рук, автотранспортних засобів тощо. Вони можуть знаходитися на дереві, папері, тканині, склі, пластмасі, ґрунті, снігу тощо, причому у різний період часу й у різних умовах (волога, тепло, холод, пил тощо). Для успішної техніко-криміналістичної роботи зі слідами біологічного походження до уваги береться також і кількість виявленої і наданої для дослідження речовини, що іноді залежить від фізіологічних особливостей людини (потожирова речовина). Зрозуміло, що їхнє виявлення, вилучення – початкові етапи одержання криміналістично-значущої інформації, припускають застосування відповідних до специфіки ситуації тактичних прийомів, техніко-криміналістичних засобів та методів.

В. А. Снетков, проаналізувавши багатоваріантність роботи з мікрооб'єктами на місці їхнього знаходження, висловив пропозицію про необхідність виділення в криміналістиці такого поняття як "техніко-криміналістична ситуація". На його думку, це "сукупність чинників, що впливають на виявлення, фіксацію і збереження, попереднє вивчення, підготовку мікрооб'єктів до лабораторного вивчення й експертизи, що здійснюється на місці їхнього знаходження" [9, с. 23]. При цьому він виділяє наступну постійну сукупність елементів техніко-криміналістичної ситуації роботи з мікрооб'єктами:

- суб'єкт;

мета й об'єкти роботи суб'єкта;

- засоби й умови цієї роботи.

Віддаючи належне раціональності такого підходу, необхідно звернути увагу лише на ті положення, що, послаблюють дану позицію. Зокрема, В. А. Снетков розглядає мету як найважливіший елемент техніко-криміналістичної ситуації. Але мета – це те, до чого прагне суб'єкт роботи з мікрооб'єктами. А засоби її досягнення залежать від інших, у тому числі зазначених вище елементів. Конкретизується мета швидше за все через завдання, обумовлені врахуванням особливостей техніко-криміналістичної ситуації. Крім того,

автор доводить можливість існування останньої лише щодо роботи з мікрооб'єктами. Можна вважати, що цю загальну криміналістичну категорію, можна застосовувати для усіх видів матеріальних слідів злочинів.

Варто враховувати і той факт, що ще в 1965 р. А. І. Вінберг обґрунтував існування системи тактичних прийомів використання техніко-криміналістичних засобів. Ця позиція поступово знаходила усе більше своїх прихильників. Відзначалося, зокрема що тактичні прийоми в науковому відношенні складають цілу систему і потребують самостійного вивчення [25, с. 58].

Сутність тактичного прийому полягає у виборі і реалізації визначеного способу дії, лінії поведінки особи, що проводить розслідування. Це поняття застосовується як до розслідування загалом, так і до підготовки і проведення окремої слідчої дії.

Але в рамках однієї слідчої дії, наприклад, огляду місця події, зазвичай, виявляється і вилучається за допомогою різних техніко-криміналістичних засобів і методів безліч різних видів матеріальних слідів. Отже, тактичний прийом у зазначеному вище розумінні знаходить своє вираження й у роботі з окремо взятим матеріальним слідом. Ось чому у кожному конкретному випадку техніко-криміналістичної роботи з матеріальними слідами, власне кажучи, вирішуються окремі тактико-технічні завдання – тактичні за метою і техніко-криміналістичні за змістом. Втім, подальші дослідження даної проблеми призвели до висновку про необхідність уточнення даної назви. Зокрема, необхідно відзначити, що зміст цих завдань визначається здебільшого техніко-криміналістичною ситуацією, яка обумовлює особливості тактики і техніки їхнього вирішення, що конкретно виражаються у визначеній сукупності дій. Зрозуміло, що зазначених завдань безліч. Але в той же час, вони виступають щодо сукупності дій способом їхньої інтеграції в систему, зазвичай, унікальну та неповторну.

Отже, ситуативне техніко-криміналістичне завдання – це інтегрована в систему визначена сукупність дій суб'єктів техніко-криміналістичного

забезпечення, обумовлена специфікою таких умов, як вид слідів злочинів, середовище їхнього знаходження, характеристика наявних техніко-криміналістичних засобів тощо і спрямована на одержання максимально можливої криміналістично-значущої інформації для її використання в процесі розкриття і розслідування злочинів.

У загальній системі завдань, пов'язаних з розкриттям і розслідуванням злочинів, у науковій літературі, а особливо у відомчих нормативних актах, найчастіше розглядаються завдання за окремими напрямками діяльності: завдання служб, апаратів і підрозділів, що здійснюють цю діяльність. Головні завдання кримінального судочинства визначаються кримінально-процесуальним законодавством.

Техніко-криміналістична робота як практична діяльність забезпечує досягнення визначеної сукупності цілей. У них знаходить своє відображення ієрархічність діяльності. Дані цілі розрізняються за змістом, ступенем узагальнення і поділяються на кінцеві (загальні), проміжні (окремі). Аналогічна диференціація застосовується і для сукупності завдань, що розв'язуються для досягнення зазначених цілей.

ТКЗ розкриття злочинів, як було зазначено, є системою заходів, що забезпечує реалізацію готовності вирішувати техніко-криміналістичні завдання, в процесі розкриття і розслідування злочинів. Системоутворюючим елементом діяльності в процесі розкриття і розслідування злочинів, як відзначалося в криміналістичній літературі, виступають криміналістичні завдання. Головними з них, на думку В. Я. Колдіна, є виявлення, вилучення, фіксація криміналістично-значущої інформації, що стосовно даного випадку позначено єдиним поняттям – "ситуативні техніко-криміналістичні завдання". ТКЗ знаходить своє конкретне вираження в техніко-криміналістичній роботі, спрямованій на вирішення саме цих завдань. Вони становлять саме "низову ланку" у загальній системі техніко-криміналістичних завдань.

Стосовно ж окремих оперативно-розшукових заходів і слідчих дій, то у науково-методичній літературі, зазвичай, вказується на мету їхнього

проведення. Однак зміст мети може бути визначено через завдання, які необхідно вирішувати для її досягнення. Тому, з цього погляду, можна пояснити існування ситуативних техніко-криміналістичних завдань як специфічної категорії криміналістичної науки, а точніше її розділу – криміналістичної техніки, та процесу розкриття злочинів загалом.

Виявлення закономірностей вирішення будь-якого виду завдань, у тому числі криміналістичних, а тим більше системи завдань, вимагає їхньої конкретизації і класифікації. “У криміналістиці, як і в інших галузях наукового знання систематизація і класифікація є засобом проникнення в сутність пізнавальних явищ і предметів, встановлення зв’язків між ними, дослідження відносин між елементами структури, між підсистемами” [13, с.182]. Загальновідомо, що вчинення певного злочину супроводжується залишенням традиційних для нього матеріальних слідів (за видом, особливостями їхнього взаємозв’язку, місцем локалізації тощо). Ця закономірність враховується в криміналістичній характеристиці різних видів злочинів. Отже, однією з основ для систематизації ситуативних техніко-криміналістичних завдань можуть слугувати види злочинів та заходи і дії, що проводяться з метою їхнього розкриття і розслідування. Однак проведення систематизації цих завдань за зазначеною підставою ускладнено, оскільки “традиційність” окремих матеріальних слідів стосовно видів злочинів аж ніяк не виключає наявність “загальних” для багатьох видів злочинів матеріальних слідів.

Вирішуючи питання про систематизацію ситуативних тактико-криміналістичних завдань, можна скористатися усталеною в криміналістиці системою класифікації форм використання спеціальних знань: за суб’єктами (слідчий, оперативний працівник, спеціаліст-криміналіст; експерт); за організаційними і правовими підставами (експертиза, участь спеціаліста під час проведення слідчих дій тощо). Однак, у розглянутому аспекті найбільш специфічними є підстави систематизації даних завдань за видами матеріальних слідів злочинів, за особливостями предметів (речовин), на яких

вони відобразилися, за цілями і специфікою застосування для їхнього досягнення методів і заходів.

Дослідження всієї сукупності ситуативних тактико-криміналістичних завдань, яке варто провести з метою їхньої систематизації, а тим більше стосовно до усіх видів матеріальних слідів злочину, вимагає самостійного вивчення і виходить за межі даного дослідження. Його проведення ускладнюється відсутністю науково обґрунтованої методики.

Аналогічний підхід можна застосувати для згрупування і конкретизації змісту ситуативних техніко-криміналістичних завдань, пов'язаних з одержанням і обробкою інформації з усіх слідів злочинів та інших речових доказів, в тому числі за методами і засобами оперативної техніки. Такі методи і засоби можуть бути деталізовані з врахуванням стану предметів (речовин), на яких залишені сліди. На пухкому і м'якому ґрунті в розглянутій ситуації вони будуть трохи іншими, ніж на сухому і сипучому (наприклад, на піску). Зрозуміло, певну роль відіграє і механізм утворення сліду: нашарування, відшарування, втиснення тощо. Все це є необхідним для визначення змісту і сутності розглянутих завдань та для їхньої класифікації, а в кінцевому підсумку має вкрай важливе не лише теоретичне, але і суто практичне значення.

По-перше, різноманітність ситуативних техніко-криміналістичних завдань. На практиці, як уже відзначалося, вони мають різну частоту застосування, різне значення для кінцевого результату роботи в процесі розкриття і розслідування злочинів, що дає змогу об'єктивізувати оцінку актуальності, пріоритетності розробок нових і модернізацію наявних засобів і методів криміналістичної техніки, поставити на наукову основу їхній аналіз.

Без врахування цих факторів планування розробок буде піддано впливу суб'єктивізму, що неминуче породжує неактуальну, часом дубльовану тематику і відповідно, невиправдане витрачання сил і засобів наукових установ. У кінцевому підсумку з цієї причини упускаються головні, ключові науково-технічні завдання, не забезпечується їхнє пріоритетне вирішення.

По-друге, на цій основі з'являється можливість більш предметно визначити зміст і сутність техніко-криміналістичної роботи, вирішувати питання організаційного, правового, наукового і технічного її забезпечення. Аналіз ситуативних техніко-криміналістичних завдань і їхня систематизація дає змогу більш чітко усвідомити зміст спеціальних знань, що застосовуються у різних організаційних і процесуальних формах (як безпосередньо працівниками органів дізнання і досудового слідства, так і за допомогою експертів, спеціалістів) з метою розкриття і розслідування злочинів. Необхідно зазначити, що відсутність науково-обґрунтованих даних про зміст, обсяг і складність ситуативних техніко-криміналістичних завдань є однією з головних перешкод на шляху розвитку науково-дослідних експертно-криміналістичної центрів й системи науково-технічного забезпечення розкриття і розслідування злочинів загалом. При цьому з'являється реальна можливість прогнозувати розвиток служби з обліком не лише формальних даних про середнє навантаження на експерта щодо проведених ним експертиз, виїздів на місця подій тощо, але й інших видів техніко-криміналістичної роботи в її конкретному вираженні, у тому числі обсяг і складність усіх ситуативних техніко-криміналістичних завдань, що розв'язуються з метою розкриття і розслідування злочинів.

По-третє, зміст ситуативних техніко-криміналістичних завдань і результати їхньої систематизації можуть бути покладені в основу вдосконалення тематичних планів, навчальних програм, організації і методики техніко-криміналістичної підготовки слідчих, працівників органів дізнання і звичайно, спеціалістів-криміналістів. Важко говорити про цільове формування в них навичок і умінь щодо застосування техніко-криміналістичних засобів і методів без орієнтування на конкретні ситуативні техніко-криміналістичні завдання. Насамперед з цієї причини вузівська техніко-криміналістична підготовка слідчих і оперативних працівників не відрізняється необхідною конкретністю і практичністю. Як це не парадоксально, але техніка "освоюється" у навчальних закладах здебільшого

лише теоретично. Про це свідчать результати проведеного анкетування випускників вищих юридичних навчальних закладів.

Вузько експертна орієнтація залишається відмінною рисою підготовки спеціалістів-криміналістів. Вони вивчають, зазвичай, методику проведення окремих видів експертиз, що на практиці, безумовно, є важливою, але все ж таки частиною техніко-криміналістичного забезпечення розкриття злочинів. При цьому результативність експертиз багато в чому обумовлена результативністю вирішення ситуативних техніко-криміналістичних завдань.

I, нарешті, по-четверте, систематизація ситуативних техніко-криміналістичних завдань, спрямованих на одержання, обробку і використання пошукової і доказової інформації, є необхідним етапом освоєння можливостей сучасних інформаційних технологій, засобів електроніки й обчислювальної техніки в ТКЗ розкриття злочинів. "Вивчення будь-якої системи, – відзначав В.Г. Афанасьєв, – починається з пізнання її внутрішньої будови, із встановлення, з яких компонентів вона складається, яка її структура та функції, а також чинники, що сприяють її цілісності і відносній самостійності" [44, с. 21]. Тут доречно навести думку Г. Л. Грановського, який досліджував проблеми загальної теорії вирішення криміналістичних завдань. "Такий підхід, – зазначав він, – визначений ідеями кібернетики, відповідає ідеології НТР і є єдино правильним, тому що дає змогу з позиції сучасної науки осмислити діяльність слідчого й експерта, виділити закономірності, яким вона підкоряється, керувати її якістю, використовувати такі засоби підвищення її ефективності, як програмування, автоматизація і стандартизація... Це активізує процес доказування, полегшить комунікативність між його учасниками, допоможе прийняттю узгоджених і правильних рішень" [25, с. 433].

В порядку додаткової аргументації зазначеного доцільно розглянути місце і роль ситуативних техніко-криміналістичних завдань у загальному процесі розслідування злочинів, а також у системі відомих тактико-криміналістичних категорій і понять. Вирішення будь-якого тактико-

криміналістичного завдання припускає “осмислювання й аналіз наявної інформації, формування мети вирішення завдання з урахуванням конкретної ситуації, а також кримінально-процесуальних і кримінально-правових вимог, виявлення всіх можливих варіантів вирішення, вибір рішення із застосуванням відповідних методів і його процесуальна регламентація”.

Інакше кажучи, вирішення тактико-криміналістичних завдань в процесі досудового слідства базується здебільшого на розумовій діяльності працівника органу дізнання чи слідчого, а спрямована вона загалом на доказування. В той же час ситуативні техніко-криміналістичні завдання вирішуються, зазвичай, за допомогою засобів і методів криміналістичної техніки, найчастіше спеціалістами, а одержувані з їхньою допомогою результати лише сприяють (забезпечують) одержанню доказів.

Слідча ситуація є об’ємним поняттям, визначеним як “сукупність умов, у яких в даний момент проводиться розслідування”. [40, с. 70] Саме розслідування, а не вирішення його окремих завдань. У криміналістичній літературі розроблена досить детальна класифікація видів слідчих ситуацій. Але головними завданнями в процесі розслідування за будь-якої слідчої ситуації є:

- об’єктивний аналіз і оцінка сформованих умов;
- вибір оптимальних у даних умовах прийомів, засобів, методів (тактичних, техніко-криміналістичних) для розширення шляхів пошуку криміналістично-значущої інформації і зміни слідчої ситуації в необхідну для органів розслідування сторону.

Вибір прийомів, засобів, методів залежить від мети і способів впливу та знаходить своє вираження в тактичному рішенні. Практична реалізація тактичних рішень здійснюється в тактичних прийомах і тактичних комбінаціях. Тактична комбінація – це певна сукупність тактичних прийомів і слідчих дій, що мають за мету вирішення конкретного завдання. [39, с.372] Таким конкретним завданням може бути затримання підозрюваного, отримання нових доказів тощо. У зв’язку з цим, очевидна певна

специфічність завдань кожного з учасників тактичної комбінації, їхній взаємозв'язок.

Тактичний прийом, як елемент тактичної комбінації як самостійна категорія (найбільш раціональний, найбільш ефективний спосіб дії найбільш доцільна лінія поведінки особи, що проводить процесуальні дії, застосовується, зазвичай, у рамках конкретної слідчої дії. Причому завдання тактичного прийому в загальному схожі із завданнями тієї слідчої дії, у рамках якої він проводиться. Зазначене припускає наявність інших окремих, проміжних щодо завдання слідчої дії, завдань тактичних прийомів. Адже в межах однієї слідчої дії їх може бути декілька. Необхідно зазначити наступну градацію тактичних прийомів в межах однієї слідчої дії стосовно її стадій:

- а) тактичні прийоми підготовки до проведення слідчої дії;
- б) тактичні прийоми безпосереднього проведення слідчої дії;
- в) тактичні прийоми фіксації ходу й отриманих результатів слідчої дії;
- г) тактичні прийоми оцінки зазначених результатів.

Тактичні прийоми проведення кожної з цих стадій забезпечують вирішення завдань з врахуванням тих особливостей, що має ця стадія” [32, с.

Для прикладу варто розглянути проведення такої слідчої дії як огляд місця події. Згідно ст. 237 КПК України:” З метою виявлення слідів злочину та інших речових доказів, з'ясування обстановки злочину, а також інших обставин, які мають значення для справи, слідчий проводить огляд місцевості, приміщення, предметів та документів”. Отже, одними з найважливіших завдань огляду є:

- виявлення слідів злочину;
- виявлення інших речових доказів.

У процесі підготовки до проведення цієї слідчої дії слідчий здебільшого на базі власного досвіду і наявної інформації попередньо визначає свою лінію поведінки та всіх учасників огляду і, відповідно, можливі тактичні прийоми,

їхню послідовність, необхідні техніко-криміналістичні засоби. Безпосередньо на місці події поведінка всіх учасників слідчо-оперативної групи коректується в залежності від:

- зміни конкретної обстановки, що склалась в певній ситуації;
- результативності їхніх дій, у тому числі за вирішенням ситуативних техніко-криміналістичних завдань.

Наприклад, при квартирній крадіжці на полірованій поверхні меблів виявлений слід руки людини. На місці події вирішуються наступні ситуативні техніко-криміналістичні завдання:

- фіксація сліду;
- вилучення сліду;
- визначення придатності для ідентифікації;
- вилучення можливої криміналістично-значущої інформації

Причому від засобів вирішення ситуативних техніко-криміналістичних завдань щодо фіксації даного сліду буде залежати вирішення наступних ситуативних техніко-криміналістичних завдань. Зокрема, якщо засобом фіксації був порошок, то це істотно ускладнить можливість визначення групи крові за потожировою речовиною, що міститься в зазначеному сліді. Від ефективності й оперативності вирішення зазначених ситуативних техніко-криміналістичних завдань буде багато в чому залежати подальша послідовність, зміст, специфіка як процесуальних дій, так і оперативно-розшукових заходів (напрямок, характер пошуку і затримання злочинця). Причому відповідні корективи вносяться при одержанні криміналістично-значущої інформації в результаті вирішення різних ситуативних техніко-криміналістичних завдань.

Приведений приклад наочно демонструє в тому числі і виняткову важливість інформаційного змісту результатів вирішення ситуативних техніко-криміналістичних завдань, що також варто мати на увазі при їхньому розгляді поряд із процесуальним аспектом. Може виникнути питання про логічність спроби визначити місце ситуативних техніко-криміналістичних

завдань криміналістичної техніки в системі понять криміналістичної тактики. Але такий підхід є раціональним з багатьох причин.

По-перше, за допомогою категорії криміналістичної тактики зроблена спроба відобразити різні рівні процесу розслідування злочинів, акцентуючи увагу на розв'язуванні при цьому завдання. Адже, зрештою, криміналістична техніка і тактика своїми специфічними способами вирішують одне конкретне завдання – встановити злочинця, довести його вину.

По-друге, застосування криміналістичної техніки відрізняється вузькою спрямованістю, конкретною метою. В силу цього є доцільним існування таких категорій криміналістичної техніки, що відображають зміст саме техніко-криміналістичної роботи. До таких відомих понять можна віднести тільки техніко-криміналістичний прийом, під яким розуміють “прийом використання техніко-криміналістичних засобів” і “наукових положень криміналістичної техніки”. Ситуативні техніко-криміналістичні завдання є більшою мірою елементом техніко-криміналістичного прийому, аніж тактичного прийому. Ситуативне техніко-криміналістичне завдання має характер загальності щодо ТКЗ розкриття злочинів.

І, по-третє, у наведеній схемі відображається взаємозв'язок криміналістичної техніки і тактики, їхня рівна значимість у досягненні кінцевого результату розслідування злочинів. Їхній взаємозв'язок представлений “не як співвідношення супідрядних елементів цілого, а як інтеграція положень криміналістики” [38, с. 49]. Однак, необхідно зазначити, що досить часто в криміналістичній літературі висловлюють думки про те, що техніко-криміналістичним засобам і методам надається допоміжна, другорядна роль, що залежить від тактики розслідування злочину, тактики проведення слідчої дії, тактики пошуку речових джерел доказової інформації с.110].

На думку Є. П. Іщенка, “простежується небажана невідповідність між криміналістичною технікою і тактикою”. Це відображається на практиці – в незастосуванні технічних засобів в процесі проведення слідчих дій, у науці –

у багатьох визначеннях тактичного прийому відсутнє згадування про зв'язок із криміналістичною технікою [38, с. 96]. Варто зазначити, що для формулювання такого висновку необхідна більш переконлива аргументація. Адже одне згадування про зв'язок із криміналістичною технікою у визначеннях категорії криміналістичної тактики навряд чи її зміцнить і збагатить (особливо на практиці). До того ж, як вже відзначалося, активне застосування техніко-криміналістичних засобів і методів, зазвичай, має на меті вирішення більш вузьких ситуативних техніко-криміналістичних завдань, що є вихідними щодо завдань тактичного прийому. Результативне проведення слідчих дій неможливе без цілеспрямованого застосування техніко-криміналістичних засобів. “Щоб свідомо шукати доказ, треба знати що, де і як шукати” [2, с. 227].

З іншого боку, криміналістична тактика стосовно діяльності щодо розкриття та розслідування злочинів охоплює і розумову діяльність особи, що проводить розслідування, щодо побудови моделі майбутніх дій. “Тактика – це правильний вибір”. Адже тактика у найзагальнішому розумінні – це сукупність засобів і прийомів для досягнення поставленої мети. Інакше кажучи, сукупність різних способів дій. А дії, на відміну від думок, завжди відображаються в навколишньому середовищі. Отже правильний вибір, висновок про найбільш ефективний спосіб дій у даній ситуації – це не тактика, а всього-навсього лише її передумова. До того ж, нерідко в зазначеній розумовій моделі питання застосування техніко-криміналістичних методів і засобів займають важливе місце.

Такий акцент у розгляді взаємодії криміналістичної техніки і тактики, не випадковий. З одного боку, він є, певною мірою, наслідком об'єктивних процесів, що відбувалися і відбуваються на практиці розслідування злочинів. Йдеться про значний розрив, що зберігається до сих пір між “питомою вагою” доказів, покладених в основу обвинувачення, і фактичними даними, отриманими за допомогою техніко-криміналістичних засобів з матеріальних джерел інформації. Природно, що потреби практики боротьби зі злочинністю

завжди визначали і визначають пріоритети для криміналістичної науки. Необхідно більш активно розробляти рекомендації з оптимальної організації розслідування, тактичних прийомів під час проведення процесуальних дій, збирання і дослідження доказів, з метою інтенсивного розвитку науки криміналістики.

Робота з вирішення тактичних проблем застосування техніко-криміналістичних засобів може одержати новий імпульс у зв'язку з осмисленням, розробкою і систематизацією ситуативних техніко-криміналістичних завдань.

3.2 Питання ефективності використання засобів криміналістичної техніки при розслідуванні та розкритті злочинів

Щодо питання, що торкається результативності ТКЗ, то насамперед необхідно зазначити, що результативність будь-якого виду діяльності – це один із найважливіших показників її ефективності, її об'єктивна та усестороння оцінка – важлива умова вдосконалення її організації, пошуку шляхів підвищення її ефективності. У юридичній літературі відсутня єдність в тлумаченні поняття "ефективності" стосовно правоохоронної діяльності, а саме, її окремих напрямів, не визначені необхідні для її оцінки критерії. Деякі науковці вважають, що ефективність – це діяльність конкретних осіб. [37, с.45] Інші стверджують, що ефективність визначається відношенням досягнутого результату до мети діяльності, з урахуванням проведених витрат. Нерідко ставиться знак рівності між цими поняттями.

Необхідно зазначити, що ефективність – це ступінь готовності системи загалом і окремих її елементів до вирішення поставлених перед нею завдань. Результативністю ж є зовнішній прояв діяльності системи. Але оцінювати ефективність лише за результатом також не коректно, оскільки результат може залежати і від зовнішніх умов, у яких функціонує система. Тобто, ефективність системи, за умови її постійності, може залишатись

незмінною, а результативність її функціонування буде різною. У зв'язку з цим, у спеціальній літературі акцентується увага на завершальний етап системи ТКЗ, тобто на результативність практичної реалізації “техніко-криміналістичної готовності”. Хоча, враховуючи обсяг і різноманітність виконуваної при цьому техніко-криміналістичної роботи, логічно припустити наявність цілого комплексу критеріїв оцінки її результативності.

П. П. Кабанов пропонує такі критерії оцінки результативності ТКЗ:

1. Чи у всіх необхідних продиктованих слідчою ситуацією випадках вони (науково-технічні засоби) застосовувалися;

2. Який результат застосування науково-технічних засобів в значенні обсягу одержаної і тієї, що відноситься до справи інформації;

3. Як була використана така інформація [38, с. 27].

А. І. Вінберг і Н. Т. Малаховська критерії оцінки результативності експертизи – одного з напрямів техніко-криміналістичної роботи, розглядають, виходячи з можливостей отримання за допомогою методів, що застосовуються в процесі її проведення, “достовірних результатів, визначених з достатньою точністю, при використанні матеріалу і мінімальній затраті часу” [46, с. 98]. Аналогічний критерій в сукупності з іншими – відсутністю порушень процесуальних норм і строків проведення експертизи, пропонують Д. Я. Мирський, М. М. Ростов, Т. В. Устьянцева.

У редакційній статті “Підвищення ефективності оглядів місця події” журналу “Експертна практика”, було запропоновано оцінювати результативність огляду місця події “за кількістю як вилучених, так і ефективно використаних в процесі розкриття злочинів речових доказів” [7, с. 3].

Г. Л. Грановський висловив цікаву думку, згідно з якою “ефективність експертизи визначає приріст доказової інформації, що з’являється в результаті її проведення” [4, с. 35].

Застосування “у всіх необхідних випадках” техніко-криміналістичних засобів і отримання за їхньою допомогою “об’ємної інформації, що відноситься до справи”, як і “приріст” останньої, лише одна сторона даної проблеми –

позитивна. Але є й інша, не менш важлива – негативна, яка стосується “втрачених можливостей”, тобто зазначає які із наявних технічних засобів в даній конкретній ситуації потрібно було застосувати (але не застосовано) і які реальні результати можна було б одержати (але вони не одержані).

Зазначені погляди розглядають лише внутрішньосистемні критерії оцінки результативності техніко-криміналістичної роботи, характеризуючи ступінь готовності системи ТКЗ вирішувати техніко-криміналістичні завдання. Безумовно, їхня спрямованість на підвищення якості техніко-криміналістичної роботи позитивно позначиться на обсязі одержуваної криміналістично-значущої інформації, її об’єктивності.

У відображенні результативності системи ТКЗ розкриття та розслідування злочинів варто зазначити особливу роль статистичного обліку і звітності, які покликані в концентрованому вигляді відобразити результативність системи ТКЗ розкриття злочинів. За існуючими формами статистичної звітності, відображаються зокрема: склад слідчо-оперативної групи, деякі види вилучених з місця події матеріальних слідів, факти “застосування науково-технічних засобів та методів, зокрема технічних засобів”, спеціальних хімічних речовин, проведення експертиз та досліджень, зокрема слідів і інших речових доказів, вилучених з місця події або одержаних в процесі проведення інших слідчих дії, які сприяли розкриттю, запобіганню злочинів. Сам зміст зазначених позицій свідчить про формально-кількісний підхід до формування статистичної звітності. Вказані дані практично неконтрольовані, оскільки немає однозначного об’єктивного тлумачення ключових понять. За даними проведеного опитування слідчих і оперативних працівників органів досудового розслідування, 96% з них вказували на необ’єктивність існуючих форм звітності, 4% на незнання практики підготовки звітів. З цієї причини можливі випадкові (суб’єктивні) спотворення звітних даних або навмисне їхнє регулювання в документах первинного обліку. В результаті сформовані на цій основі статистичні звіти, не можуть служити

основою для глибокого аналізу впливу діяльності експертно-криміналістичних підрозділів на стан боротьби із злочинністю.

Сумнівні початкові дані, відображені статистичних звітах, неминуче призводять до помилкових оцінок і висновків, і як наслідок – до необгрунтованих, суперечливих рішень.

У 2017 р. за даними науково-дослідного експертно-криміналістичного центру (далі – НДЕКЦ) МВС України науково-технічні засоби застосовувалися в процесі розкриття 62% злочинів, що в 13,4 рази більше, ніж в 1990 р. і на 16%, ніж в 1995 р. Але, по-перше, якщо навіть підсумовувати дані про види техніко-криміналістичної роботи, що статистично підраховуються (кількість експертиз, попередніх досліджень, участь спеціалістів в оглядах місця події тощо), а потім визначити в відсотковому вираженні відношення одержаної суми до загальної кількості зареєстрованих в 2017 р. злочинів, то вийде всього 58% (а не 62%). До того ж, варто мати на увазі, що всі перелічені види робіт виконуються в процесі розкриття та розслідування одних і тих же злочинів. Експертизи, дослідження (за розрахунками автора більше 83%) проводяться за слідами та іншими об'єктами, що вилучаються у процесі оглядів місця події.

По-друге, подібне “зростання” (у відсотковому виразі) застосування науково-технічних засобів в процесі боротьби із злочинністю, створює враження про істотне підвищення результативності ТКЗ розкриття злочинів. Проте статистичні дані говорять про інше. Виявляється тенденція все зростаючої невідповідності між рівнем злочинності, розкриттям злочинів і результатами використання науково-технічних засобів в процесі розкриття злочинів. Ще наочніше ця тенденція знаходить своє підтвердження в процесі вивчення і зіставлення аналогічних даних, стосовно окремих видів злочинів, наприклад, щодо вбивств, зґвалтувань, крадіжок особистого майна громадян з проникненням в житло чи інше приміщення. Отже, офіційні оцінки результатів техніко-криміналістичної роботи, що ґрунтуються на статистичних даних, не відображають істинного стану справ і мало що дають для пошуку резервів підвищення її ефективності. Радше, навпаки, вони дезорієнтують систему ТКЗ

розкриття злочинів і переконують тільки в одному – в необхідності вдосконалення системи первинного обліку і статистичної звітності і, відповідно, оцінки результативності ТКЗ в даній сфері діяльності.

З цією метою необхідно дійсно зорієнтувати дану систему на кінцеву мету техніко-криміналістичної роботи – запобігання та розкриття злочинів. Оскільки виконання даної вимоги залежить від чинників, що виходять за рамки системи ТКЗ, то як позасистемний критерій вищої оцінки результативності техніко-криміналістичної роботи варто розглядати фактичний внесок ТКЗ в досягненні цього кінцевого результату, що знаходить віддзеркалення в процесуальних документах аж до вироку суду в кримінальній справі. На цій основі з'являється можливість об'єктивніше оцінити результативність ТКЗ розкриття злочинів. До речі, в процесі проведеного автором дослідження не були встановлені випадки ігнорування судами доказів по кримінальній справі, одержаних за допомогою техніко-криміналістичних засобів і методів. Але при цьому лише в 8,4% від загальної кількості вивчених кримінальних справ, у вироках судів були зазначені результати ТКЗ розкриття злочинів – були зроблені посилання на результати проведених експертиз – у 7,9% випадків, обшуків із застосуванням науково-технічних засобів – 0,5% випадків.

Кількість проведених допитів, обшуків і оглядів, судових експертиз і очних ставок жодною мірою не свідчить про результативність слідчої і оперативно-розшукової роботи. Дані про кількість слідчих дій, що зазначені в офіційній статистиці, у процесі проведення яких використовувалися техніко-криміналістичні засоби і методи, про фактичне застосування тих або інших видів криміналістичної техніки, характеризують певною мірою трудовитрати слідчих, спеціалістів-криміналістів, але не результативність їхньої роботи. Дані цифри можуть бути використані з метою вирішення певних організаційно-управлінських або організаційно-тактичних завдань.

В основу диференційованого підходу до змісту і обсягу інформації про результати техніко-криміналістичної роботи та до її оцінки на різних етапах розкриття і розслідування злочинів на різних рівнях управління, доцільно

покласти результати системного аналізу організаційних і управлінських завдань, що вирішуються з використанням тієї чи іншої інформації на відповідних рівнях управління. Безумовно, за обсягом, а в якихось випадках і за змістом, така інформація буде відрізнятися [47, с. 148].

П. А. Олійник, вказуючи на ефективність роботи експертно-криміналістичних підрозділів, зазначав, що “якщо подивитися на дані не в аспекті зробленого, а навпаки, де повинні були брати участь експерти, але не брали участь, що повинні зробити, але не зробили, то ситуація буде далеко несприятливою” [20, с. 59]. Як відомо, “від зворотного” статистичний облік не ведеться. Втім подивитися на можливості, що упускаються, виявилось б не такою вже і складною та поза сумнівом корисною справою. Спроби зробити це із застосуванням методу порівняльного ретроспективного аналізу результатів техніко-криміналістичної роботи, відображених в матеріалах кримінальних справ, варто було б зробити і сьогодні.

За спеціальною розробленою методикою проводилось аналогічне дослідження. Із загальної кількості вивчених протягом 2014-2017рр. кримінальних справ на території Львівської, Волинської, Тернопільської, Івано-Франківської, Закарпатської областей, порушених за фактом крадіжки з проникненням в житло та інші сховища, було допитано 98 осіб, обвинувачених у вчиненні цих злочинів.

Метою спеціально розробленої автором анкети, було отримання інформації не лише про способи дій обвинувачених в процесі підготовки, вчинення і приховання злочину, але й про особливості їхнього фізіологічного стану, одягу, взуття, шкідливих звичок, знарядь вчинення злочинів, що застосовувалися, стану місцевості, погоди тощо, інакше кажучи, про всі обставини, що так чи інакше зумовлюють можливість залишення слідів злочинів та їхнє збереження. За матеріалами кримінальних справ вивчалися протоколи оглядів місця події, постанови про призначення експертизи, висновки експертів, обвинувальні висновки та інші процесуальні документи, в яких знайшов відображення процес роботи з матеріальними слідами злочинів.

Огляди місця події проводилися у більшості вивчених кримінальних справ, з них в 74% – за участі спеціалістів-криміналістів. Тривалість оглядів характеризується наступними даними: до 30 хв. – у 12,3% вивчених кримінальних справ, від 30 хв. до години – у 19,2%, від години до півтора годин – у 24,6%, від півтори до двох годин – у 13%, понад дві години – у 18,4%. У решті випадків (12,5%) час огляду в протоколах зазначено не було. Час, що минув з моменту надходження заяви про вчинення злочину до початку огляду місця події диференціювався таким чином: до 30 хв. – 1,6%, 30 хв. – година – 3,2%, година – півтори – 10,4%, півтори години – дві години – 12,8%, дві – три години – 21%, понад три години – 51%. У всіх випадках цей час охоплювався ідентифікаційним періодом, тривалість якого з урахуванням конкретних умов визначалася виходячи з рекомендацій, висловлених в спеціальній літературі [43].

Порівняльний аналіз і оцінка даних, одержаних в процесі допиту осіб, затриманих за вчинення злочинів, здійснювалися з урахуванням певної умовної імовірності залишення слідів на місці події. Зазначені коефіцієнти є умовними і скоректовані з урахуванням опитування практичних працівників і результатів вивчення матеріалів кримінальних справ.

Імовірність оцінювалася одиницею, якщо допитувана особа категорично стверджувала факт вчинення певних дій, наслідком яких неминуче повинні бути сліди злочинів та її показання не суперечили відображеним в матеріалах кримінальної справи даним про спосіб і засоби вчинення злочинів, навіть якщо надалі сліди не були знайдені і вилучені в процесі огляду місця події. Так само оцінювалися факти виявлення матеріальних слідів, які фіксувалися в протоколі огляду місця події, хоча інформація про вилучення цих слідів і подальшу техніко-криміналістичну роботу з ними в матеріалах кримінальної справи відсутня.

Імовірність оцінювалася в 0,7 якщо з якихось причин виникали сумніви щодо достовірності свідчень допитуваних осіб або залишення ними

слідів в конкретних умовах слідоутворення, хоча й припускали можливість надання неправдивої інформації.

Нарешті, імовірність оцінювалася в 0,5, якщо, судячи із способу і особливостей дій особи злочинця, механізму вчинення злочинів і з урахуванням наукових розробок у галузі трасології, сліди “могли і не могли” залишитися. Зрозуміло, у кожному випадку до уваги бралася наявність науково-технічних можливостей для вилучення слідів, тобто розробленість відповідних криміналістичних засобів і методів.

Як відомо, слідчий в процесі огляду місця події повинен обстежувати і прилеглу місцевість. У зв'язку з цим, якщо злочинці залишали транспорт, викидали знаряддя злому, різні предмети (недопалки сигарет, порожні пачки з-під них, рукавички тощо) в межах 50 метрів від місця вчинення злочину, то імовірність виявлення таких слідів оцінювалася коефіцієнтом 0,7, від 50 і більше метрів – 0,5.

Одержані при цьому в процесі допиту затриманих осіб відомості аналізувалися порівняно з даними про фактично вилучені сліди злочинів.

Показник результативності цієї роботи виявляється ще нижчим, якщо визначати його по відношенні до суми слідів, що охоплює групу з імовірністю їхнього залишення 0,7 – 32,2%, і тим більше, з імовірністю залишення 0,5 – 25,3%. Проте в останніх двох ситуаціях імовірність залишення слідів не абсолютна, тому можливість її практичного прояву встановлювалася математичним розрахунком, абсолютна кількість матеріальних слідів певної імовірності множилася на відповідний коефіцієнт 0,7 або 0,5.

Отже, за вивченими кримінальними справами методом ретроспективного аналізу було вилучено всього 32,2% від загальної кількості слідів злочинів, які фактично були залишені злочинцями на місці події.

У криміналістичній літературі висловлювалася думка про суттєве у 4-5 разів, а за іншими даними - в 6-8 разів зниження ефективності огляду місця події без участі спеціаліста-криміналіста. Щодо інших слідчих дій, оперативно-розшукових заходів, що здійснюються з використанням науково-технічних

засобів можна застосовувати аналогічну методику оцінки результативності ТКЗ розкриття злочинів. При цьому вивчення і оцінку результативності ТКЗ можна обмежувати за територією, за видами злочинів, за суб'єктами застосування криміналістичних засобів та методів, з урахуванням їхньої спеціалізації і напрямів діяльності.

Використовуючи метод ретроспективного аналізу, можна і варто вивчати та оцінювати результативність вирішення завдань, що визначають зміст організаційної діяльності, яка здійснюється з метою формування постійної готовності суб'єктів розкриття і розслідування злочинів до застосування криміналістичних засобів і методів. Наприклад, сьогодні в НДЕКЦ МВС України, в його підрозділах на місцях є більш менш точні дані про наявність криміналістичної техніки. Проте, реально обґрунтованих, з урахуванням особливостей оперативної обстановки відомостей про них на території того або іншого органу внутрішніх справ немає. В результаті цього вони вимушені задовольнятися тим, що дають “зверху”, а не тим, що обумовлюється потребами практики боротьби із злочинністю.

Зрозуміло, викладена вище методика і одержані за її допомогою підсумки аналізу і оцінки результативності ТКЗ розкриття злочинів не виключають, а всього лише доповнюють можливості традиційних методів практичного вирішення цієї проблеми. Такі методи були застосовані і в межах даного дослідження.

За спеціально розробленою анкетною було вивчено 182 кримінальні справи, порушені за фактом крадіжок з проникненням в житло або інше сховище і в результаті встановлено: місцем вчинення злочину була квартира в багатоповерховому будинку - у 74% випадків, окремий житловий будинок - у 2,1%, магазин, каса, підсобні приміщення (склад, гараж, сарай) – у 15,7%, інше – у 8,1% випадків. Способи проникнення були наступні: злом дверей – у 24,8% випадків, віджимання дверей – у 5,1%, вибивання дверей – у 13,41%, зривання замків – у 0,68%, підбір ключа – у 25,4%, виявлення ключа – у 3,8%,

проникнення через кватирку – у 3,9%, вікно, балкон – у 1,65%, розбивання скла вікна – у 5,8%, вільний доступ – у 15,46% випадків [43]

Час, що витрачається на огляд місця події – чинник, звичайно, умовний при оцінці результативності цієї роботи, але водночас, досить показовий. Огляди, що проводилися понад дві години, виявилися результативними в 96% випадків, понад годину – в 68% випадків. Більше половини оглядів, проведених в межах однієї години (52,5%), закінчувалися без вилучення матеріальних слідів злочинів, а всього таких оглядів було проведено 32,7%. З погляду розкриття злочинів тут уявна економія часу обертається реальними упущеннями в обсязі та якості розшукової і доказової інформації, істотним ускладненням подальшої роботи і, відповідно, багатократно великими тимчасовими витратами.

Огляди місця події проводилися у 87% вивчених справ. В результаті дослідження встановлена певна залежність: огляди місця події за крадіжками, зазвичай, не проводилися у випадку, якщо:

- а) є великий (від тижня і більш) часовий проміжок між моментом вчинення злочину і надходженням заяви до органів внутрішніх справ;
- б) особа, що вчинила крадіжку, затримана на місці злочину;
- в) потерпілий в заяві прямо вказує на особу, яка вчинила злочин, є свідки;
- г) крадіжка вчинена одним із способів, що залишає мінімальну кількість слідів, наприклад, вільний доступ, виявлення ключа тощо.

З позиції криміналістичної науки такий підхід до роботи щодо розкриття злочинів нічим не можна виправдати. Важко зрозуміти, чим керуються при цьому слідчі, які, не виїжджаючи на місце події, заочно роблять висновок про даремність, безперспективність обов'язкового в будь-яких випадках (відповідно до кримінально-процесуального законодавства) проведення такої невідкладної слідчої дії як огляд місця події.

Спеціалісти-криміналісти брали участь у 71,9% випадків оглядів. З одного місця події в середньому вилучалося 1,8 сліди - речові докази. З них

52% - сліди рук; 21% - сліди знарядь злочину; менше 3% - сліди транспортних засобів; менше 2% - сліди ніг, близько 8% - різні мікросліди і, приблизно, 14% - інші речові докази [43]. Отже, сліди рук є основним предметом уваги при оглядах місця події. Їх вилученням закінчувалося тільки 47,6% "результативних" оглядів. У наш час потожирові невидимі сліди можна виявляти на предметах вилучених з води чи таких, що знаходились під дощем, піддавались впливу високої температури, (наприклад при пожежі), на тканинах з рідкою структурою плетіння, а інколи і безпосередньо на тілі трупа. Використовують фізичні, хімічні, люмінесцентні, радіографічні, голографічні методи та засоби виявлення таких слідів [43, с. 125].

Явне переважання таких слідів в порівнянні з іншими видами матеріальних джерел доказів, в кількісному відношенні не завжди дає такий же відчутний приріст криміналістично-значущої інформації. Згідно з результатами дослідження, більше половини (63,6%) слідів пальців рук, направлених на експертизу, виявилися непридатними для ідентифікації або були залишені невстановленими або такими, що не мають відношення до вчиненого злочину особами. До того ж, дана тенденція в техніко-криміналістичній роботі є відомою і для злочинців. Будучи обізнаними про роль слідів пальців рук в розкритті злочинів, вони вживають заходи для їхнього знищення [43].

Все сказане свідчить про значні можливості і практичну необхідність отримання розшукової і доказової інформації, що міститься в інших слідах злочинів. Проте з різних причин (відсутність необхідних технічних засобів у слідчих і експертів, їхня неналежна техніко-криміналістична підготовка тощо) ці можливості залишаються поки значною мірою не реалізованими. Здавалося б це окремі факти, але вони багато про що свідчать.

У прямій залежності від результатів оглядів місця події знаходиться і результативність судових експертиз, що проводяться за слідами злочинів. За вивченими справами на експертизу було відправлено 34,8% від загальної кількості виявлених і вилучених матеріальних слідів. Не можуть бути виправданими окремі спроби підмінити судову експертизу дослідженнями, що

проводяться до порушення кримінальної справи, а потім у формі довідок, складених спеціалістом за результатами проведеного ним дослідження, приєднуються до кримінальної справи [43].

При цьому після порушення кримінальної справи вона була призначена протягом: 3 днів – у 16,8% випадків, п'яти – у 19,4%, десяти – у 20,2%, двадцяти – у 36,9%, місяця – у 9,8%, понад місяць – у 6,9%. З них в 32,7% випадків висновки експертів надійшли до слідчого з порушенням встановлених термінів. На 10,2% постанов про призначення судової експертизи на момент вивчення 112 кримінальних справ, що розслідуються, висновок експерта не поступив, хоча з моменту їхнього призначення пройшло більше місяця [43].

Лише по одній із вивчених кримінальних справ, в процесі огляду місця події були вилучені сліди пальців рук, крім дактилоскопічної експертизи, сліди були направлені і на біологічну експертизу, що дало можливість встановити групу крові злочинця та допомогло в процесі його розшуку. Саме об'єктами біологічної чи судово-медичної експертизи, зазвичай, є залишки крові, сперми, частин тканин організмів, зубів, волосся тощо. Так, за кольором трупних плям визначають час настання смерті, а за хімічним складом виділень людини – групову належність особи, підозрюваної у вчиненні злочину [34, с. 221]. Узагальнення практики свідчить про те, що збирання та дослідження мікрооб'єктів дає змогу встановити певні факти, що в своїй сукупності будуть вказувати на ті обставини вчиненого злочину, що підлягають доказуванню в кримінальній справі в процесі досудового та судового слідства. При підготовці до слідчих дій, в процесі проведення котрих передбачається виконання робіт щодо збирання мікрооб'єктів, необхідно визначити, які науково-технічні засоби і допомога котрих спеціалістів при цьому знадобиться. Кількість осіб, які беруть участь в такій слідчій дії, повинна бути зведено до мінімуму, що забезпечує тим не менше належну якість його проведення.

“На практиці, на жаль, досить часто є випадки, коли слідчий, знайшовши на місці події сліди і речові докази, кладе їх в сейф, де вони і лежать до тих пір, поки не буде встановлений або затриманий підозрюваний. За наслідками

дослідження така ситуація була зафіксована майже в 8 з 10 випадків призначення судової експертизи за матеріальними слідами, вилученими з місця події, тобто їхні результати, зазвичай, використовувалися тільки в процесі доказування [43].

Показовий в цьому відношенні і такий факт. Із загальної кількості вивчених кримінальних справ, були об'єднані в одне провадження 18. Проте тільки в 5,8% прийняття таких процесуальних рішень, підставою для них була інформація (дані), одержані за матеріальними слідами злочинів. По-перше, дані процесуальні рішення у менш ніж 6% кримінальних справ стали можливими винятково за наслідками дослідження слідів рук, а, по-друге, рішення про об'єднання кримінальних справ після всіх випадків приймалися тільки після затримання злочинців. Обережність, що проявляється в даній ситуації, зрозуміла, але в ній вбачається і деяка недовіра до техніко-криміналістичних можливостей, яка зовсім не мобілізує діє на спеціалістів-криміналістів. Навіщо робити те, що не знаходить своєї практичної реалізації?

Особливе значення в розкритті та розслідуванні злочинів набувають попередні дослідження речових доказів, які проводяться безпосередньо на місці події. Будучи направлені на виявлення та закріплення інформації про обставини вчиненого злочину та прикмети злочинця, які відображені в матеріальних слідах, але недоступні безпосередньому сприйняттю „неозброєним оком”, вони нерідко дають ключ до розкриття злочину по гарячих слідах, суттєво допомагають в пошуку та викритті злочинців [48, с. 77]. Ще наочніше це виявляється стосовно практики проведення попередніх досліджень слідів злочинів на місці події. Із загальної кількості вивчених кримінальних справ їхні результати знайшли своє відображення лише у 8 випадках (4 дактилоскопічних і 4 трасологічних дослідження) [43].

За кримінально-процесуальним законодавством України передбачена можливість участі спеціаліста при проведенні й інших слідчих дій, крім огляду місця події, огляд трупа, обшук і виїмка, відтворення обстановки і обставин події, накладення арешту на поштово-телеграфну кореспонденцію.

У юридичній літературі неодноразово зверталася увага на необхідність активнішого застосування техніко-криміналістичних засобів і методів в процесі проведення цих слідчих дій. Проте проведений аналіз кримінальних справ свідчить про низький рівень використання при цьому засобів криміналістичної техніки. Зокрема, в процесі оглядів речових доказів слідчі лише в 18 випадках з 117 використовували фотоапаратуру. В процесі проведення допитів – лише в 7 випадках (4 самостійно і 3 рази з допомогою спеціаліста-криміналіста) проводився звукозапис цієї слідчої дії. Спеціаліст-криміналіст для забезпечення магнітофонного запису запрошувався в процесі проведення 14 пред'явлень для впізнання з 153, 7 очних ставок з 209. У цих випадках мета запрошення спеціаліста-криміналіста – фіксація, закріплення доказів, а зовсім не їхній пошук і виявлення. Тобто, фактично спеціаліст-криміналіст використовувався як технічний спеціаліст (помічник), що є невиправданим.

У зв'язку з вищевикладеним, можна висловити наступні узагальнюючі міркування.

По-перше, результати вищенаведеного дослідження свідчать про низьку результативність ТКЗ розкриття злочинів, причини якої полягають в недосконалоості як загалом цієї системи, так і окремих її складових елементів, організації і правового регулювання розглянутої системи, техніко-криміналістичної підготовки суб'єктів ТКЗ, вдосконалення форм і методів їхньої діяльності в загальному процесі розкриття злочинів – отримання, накопичення, обробка, використання криміналістично-значущої інформації, наявні при цьому проблеми і заходи щодо їхнього вирішення.

По-друге, необхідна розробка методики комплексного вирішення даної проблеми. Існуюча практика аналізу і оцінки результативності ТКЗ розкриття злочинів не відповідає вимогам системного підходу до вдосконалення цього багатоаспектного, складного напряму діяльності. Повна і об'єктивна інформація про ефективність системи ТКЗ і результати її функціонування – важлива умова обґрунтованості, взаємної узгодженості заходів, що

застосовуються з метою її вдосконалення і приведення у відповідність з сучасними потребами практики розкриття злочинів.

По-третє, оцінка результативності ТКЗ повинна здійснюватися також із застосуванням ретроспективного аналізу, з урахуванням можливостей, що упускаються, а не лише за формальними, зокрема, фіксованими в статистичних обліках показниками застосування окремих засобів і методів криміналістичної техніки. Необхідна цільова розробка методики аналізу і оцінки результативності організаційної діяльності в рамках техніко-криміналістичного забезпечення розкриття злочинів.

ВИСНОВКИ

1. Генезис поняття "криміналістична техніка", засвідчив факт, що воно має тривалу історію, оскільки, охоплюється тривалими періодами її розвитку, а саме: етапом становлення криміналістики як самостійної науки (кінець XIX – початок XX ст.); розвитку криміналістичної тактики і окремої методики розслідування (з кінця 20-х років XX ст.); становлення та розвитку загально-теоретичних основ криміналістики (кінець 60-х років XX століття).

Криміналістична техніка – це самостійний розділ криміналістики, що є системою наукових положень і створених на їх основі прийомів, методів та техніко-криміналістичних засобів для виявлення, фіксації й вилучення різноманітної інформації про розслідувану подію з метою встановлення щодо неї об'єктивної істини в кримінальному судочинстві.

Отже, криміналістична техніка як система спеціально пристосованих природничо-наукових і технічних знань саме завдяки застосуванню цих знань у юридичній діяльності певним чином забезпечує ефективність останньої і прийняття адекватних рішень там, де чисто правові засоби виявляються недостатніми.

2. Якщо говорити про місце криміналістичної техніки в системі юридичних наук кримінального циклу то найбільш тісний зв'язок криміналістики простежується з юридичними науками кримінального циклу (кримінальним правом, кримінальним процесом, кримінологією, кримінальною соціологією, юридичною психологією та ін.). Також існує суттєвий зв'язок криміналістики з наукою кримінального процесу. Взаємопов'язані певним чином криміналістика і кримінологія, їх співвідношення визначається завданнями щодо попередження злочинів. На криміналістику здійснює вплив юридична (судова) психологія. Цей вплив особливо чітко виявляється в криміналістичній тактиці. Розробка і застосування тактичних прийомів і комбінацій неможлива без урахування психічних процесів, властивостей і станів особи. Дані психології сприяють формуванню науково обґрунтованих

рекомендацій криміналістики. Криміналістика пов'язана також і з такими правовими науками, як цивільне і цивільно-процесуальне право, адміністративне й адміністративно-процесуальне право, кримінально-виконавче право та ін. Криміналістика вже вийшла за межі циклу кримінальних наук. Рекомендації криміналістики є суттєвими не тільки для розслідування злочинів. Це особливо стосується можливості використання спеціальних знань у цивільному або адміністративному процесі, проведення різних судових дій, повної фіксації судового процесу технічними засобами та ін.

3. Зв'язок криміналістичної тактики з методикою розслідування й запобігання окремих видів злочинів характеризується в першу чергу тим, що положення тактики реалізуються на практиці тільки через методику розслідування. Завдання впровадження в життя нових тактичних прийомів і рекомендацій обумовлені і змінами методики, спрямованими на оптимальне застосування цих прийомів.

4. Отже, застосування техніко-криміналістичних засобів, прийомів, методів забезпечує збирання і дослідження доказів (доказової інформації). Отримані дані використовуються для побудови версій, планування розслідування злочинів; вони уможливають швидке і повне розкриття злочинних діянь, доведення винуватості осіб, які їх учинили, встановлення інших обставин, що становлять предмет доказування в кримінальній справі (ст. ст. 64, 23 КПК України), а відтак якісне виконання завдань кримінального судочинства, передбачених ст. 2 КПК України. У цьому полягає значення криміналістичної техніки для розслідування злочинів, судового розгляду кримінальних справ, установлення в них істини. Завдяки застосуванню криміналістичної техніки загалом підвищується ефективність боротьби зі злочинністю.

5 Криміналістична техніка створювалась і вдосконалювалась поряд з розвитком науки криміналістики. Вивчення закономірностей зародження

криміналістичної техніки і її структурних елементів показало, що головним джерелом її накопичення є узагальнена практика розслідування злочинів. Криміналістична техніка – це не лише канал, “через який в слідчу, судову та оперативно-розшукову діяльність залучаються досягнення науки і техніки”. Наукові і технічні знання, які застосовуються у процесі боротьби із злочинністю при взаємодії один з одним і юридичними елементами постійно трансформуються в систему знань з новими інтегративними якостями, що не притаманні вихідним елементам.

Закономірні взаємозв'язки криміналістичної техніки з іншими юридичними науками визначаються вирішенням загального соціального завдання: забезпечення правових основ життєдіяльності суспільства, неодмінним елементом якого є підтримання правопорядку, боротьба з правопорушеннями.

Криміналістичної техніки була, є і буде складовою частиною науки криміналістики, нерозривно пов'язаною як із загальною теорією криміналістики, так і з криміналістичною тактикою і криміналістичною методикою.

В ході розвитку науки криміналістики її “технічна” сторона сформувалась у відповідному її розділі, де зазначено, які саме технічні засоби і методи використовуються з метою виявлення, фіксації, зберігання, дослідження інформації про подію, що містить ознаки злочину, про особу злочинця та інші обставини вчинення злочину. Такими є засоби і методи криміналістичної фотографії, відео -і звукозапису, кінозйомки, спеціальні засоби “польової криміналістики”, моделювання, засоби криміналістичної реєстрації, а також система теоретичних положень, що характеризують ці засоби.

З розвитком науково-технічного прогресу також зростають можливості криміналістичних засобів і методів у процесі розкриття та розслідування злочинів. Необхідно враховувати, що досягнення науково-технічного прогресу доступні також і кримінальному середовищу.

Система ТКЗ розкриття злочинів є “науково-технічним фундаментом” не лише кримінально-процесуальної, але й оперативно-розшукової діяльності суб’єктів розкриття і розслідування злочинів. Ця система базується на єдиних правових основах, націлена на єдину кінцеву мету. Вона має єдині організаційні основи, єдину науково-технічну базу. Вона є найважливішим елементом системи інформаційного забезпечення діяльності суб’єктів ТКЗ щодо розкриття злочинів.

6 Різноманітність техніко-криміналістичних завдань, що розв’язуються в межах виконавчої діяльності ТКЗ з метою одержання, накопичення, обробки і використання криміналістично-значущої інформації з матеріальних слідів злочину, обумовлено ситуаційним характером процесу виникнення, існування і зникнення таких слідів. Специфіка даного процесу щодо конкретного виду матеріальних слідів злочинів диктує необхідність вибору визначених техніко-криміналістичних засобів і методів їхнього виявлення, фіксації і вилучення. При цьому важливу роль відіграє оптимальне поєднання зазначених засобів і методів з тактичними прийомами. У кожному конкретному випадку техніко-криміналістичної роботи з матеріальним слідом зважуються окремі, ситуативні техніко-криміналістичні завдання – тактичні за цілями і техніко-криміналістичні за змістом.

Робота з вирішення тактичних проблем застосування техніко-криміналістичних засобів може одержати новий імпульс у зв’язку з осмисленням, розробкою і систематизацією ситуативних техніко-криміналістичних завдань.

7 За результатами розмежування понять ефективності і результативності ТКЗ розкриття злочинів, конкретизуються критерії їхньої оцінки. Як такі пропонуються не лише кількісні дані, що формально характеризують результати окремих напрямів техніко-криміналістичної роботи (кількість оглядів місця події, вилучених слідів, проведених експертиз), але й дані, що стосуються її якості. Оцінюючи результативність ТКЗ, необхідно враховувати й аналізувати не лише

позитивні показники техніко-криміналістичної роботи, але й негативні, прорахунки суб'єктів практичної реалізації можливостей ТКЗ. Формально кількісні показники результативності ТКЗ, що застосовуються на сьогодні, є системними. В якості позасистемного критерію (критерію більш вищої якості) результативності техніко-криміналістичної роботи варто розглядати реальний фактичний внесок ТКЗ в процес розкриття злочину, зокрема, що знаходить відображення в процесуальному документі – вирокі суду, що набрав законної сили. Позасистемний критерій результативності техніко-криміналістичної роботи пропонується внести у формі єдиної статистичної звітності.

Підсумки аналізу результативності техніко-криміналістичної роботи свідчать про низький рівень ТКЗ розкриття злочинів – тільки один з чотирьох матеріальних слідів злочинів вилучається в процесі оглядів місця події і лише у 8% вивчених кримінальних справ, вони фігурують як докази. Головною причиною такого становища є недосконалість організації, правової регламентації розглянутої системи, слабка техніко-криміналістична підготовка суб'єктів ТКЗ.